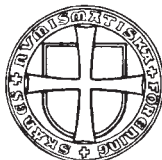

Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad

Nr. 3 August 2008

En udmøntning i København 1716-18

Da kronen var ung

Speciedaler 1776

G.V. Bauerts Klopstockmedaljer

Dateringen af Christian III's mønter

Bøger om guldbrakteater, Hoenskat-
ten samt keltiske og merovingiske
mønter

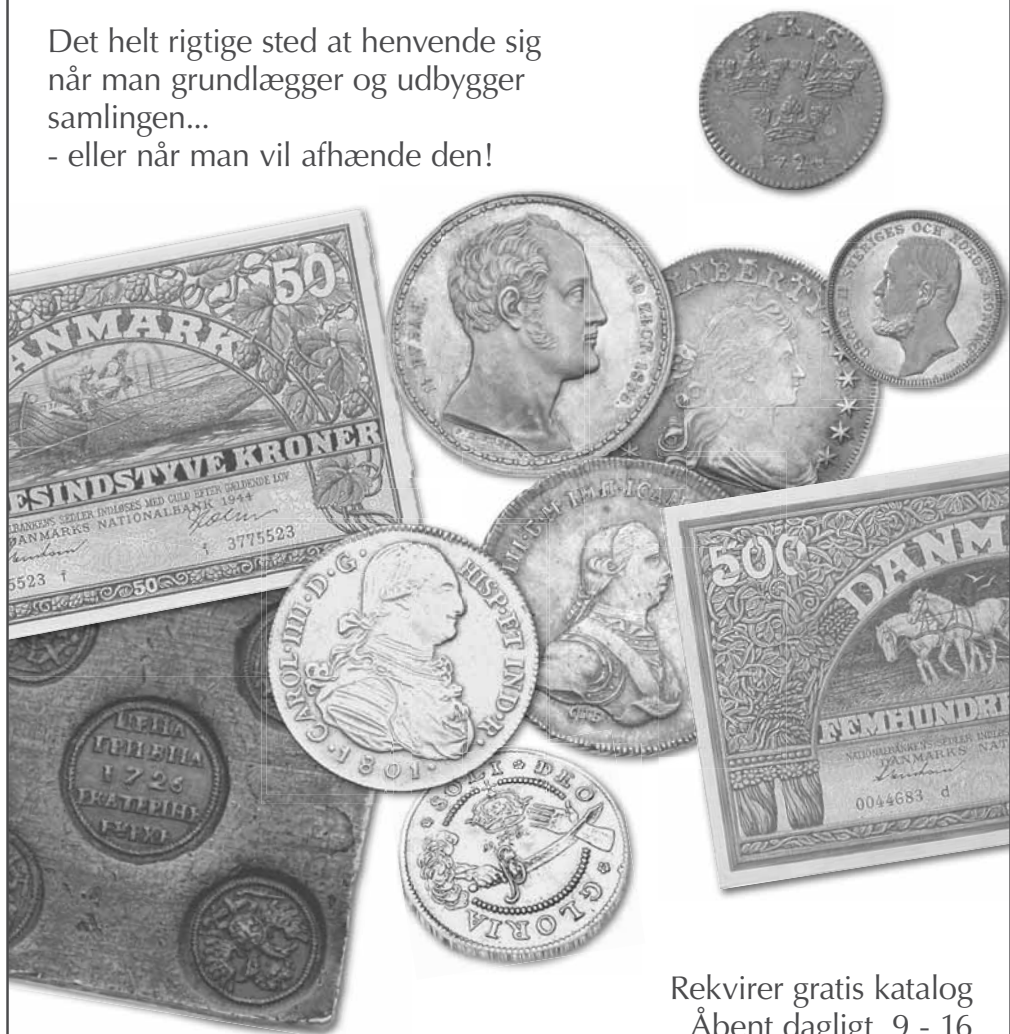

*Digteren Klopstock er berømt i Tyskland. Her vej-
skilte i bydelen Ottensen i Hamborg. Han blev hæd-
ret med medaljer, se side 107.*

MØNTAUKTIONER

Det helt rigtige sted at henvende sig
når man grundlægger og udbygger
samlingen...

- eller når man vil afhænde den!

Rekvirer gratis katalog
Åbent dagligt 9 - 16

THOMAS HØILAND AUKTIONER A/S

Frimærker · Mønter · Vin · Smykker · Sølv
Lygten 37 · 2400 København · Tlf. 3386 2424
Muslingevej 40 · 8250 Egå · Tlf. 8612 9350
info@thauctions.com · www.thauctions.com

12 skilling, 3 roser og 12 tons sølv – en udmøntning i København 1716-18

Af Michael Märcher

Under Frederik den Fjerde (1699-1730) er der på Mønten i København produceret en række 12 skillinger. Typen Hede 43B findes med årstallene 1712-19.¹ I 1716 blev motivet ændret ganske lidt. Mønterne med årstal 1712-15 (fig. 1) har på bagsiden to roser² ved siden af værdiangivelsen. Mønterne med årstal 1716-19 (fig. 2) har på bagsiden generelt tre roser ved siden af og over værdiangivelsen.³ Der findes dog mønter med årstallet 1717 og blot to roser på bagsiden.

Forklaringen på den tredje rose på 12 skillingerne fra 1716 og frem skal findes på Mønten i København. Et brev sendt til møntmesteren i København fra Rentekammeret knytter indførelsen af den tredje rose direkte til en bestemt udmøntning, der startede i 1716: De to jødiske forretningsfolk Heinrich Fürst (-1732) og Moses Meyer Goldschmidt (-1743) fik i 1716 tilladelse til prægning af 12 skillinger på Mønten i København, mens Christian Wineke den Yngre (1680-1746, fig. 3-4) var møntmester der.⁴

Fürst og Goldschmidt var svogre.⁵ De fik i henholdsvis 1693 og 1699 lov til at bosætte og ernære sig ved handel i København.⁶ De var forretningsfolk og handlede blandt andet med mønter, sølv, veksler og ædelsten. Christian Wineke den Yngre efterfulgte 1700⁷ sin far, Christian Wineke den Ældre (1640-1700, møntmester 1690-1700), som møntmester i København. Wineke den Yngre var møntmester i København indtil sin død i 1746.⁸

Omkring 1716 blev der i den danske konges lande produceret mønter flere forskellige steder. Foruden Mønten i Kongsberg (Norge), møntproduktionen i kolonien Trankebar (Indien) og Mønten i København var der to møntsteder, Glückstadt og Rendsborg, i her-

tugdømmerne. Omkring 1716-17 blev Mønten i Glückstadt nedlagt, hvorimod Mønten i Rendsborg blev sat i drift. Her skal det primært handle om Mønten i København, men de to møntsteder i hertugdømmerne inddrages også. Disse tre møntsteder var i perioden såkaldte forpagtningsmønter. Det vil sige, de blev drevet af en forpagter og/eller møntmester, der på ganske forskellig vis var forpligtet ved en kontrakt i forhold til udmøntningerne og møntstedet.

Den tyske historiker Konrad Schneider har i et nordtysk perspektiv opsummeret dele af møntmesterembedets generelle udvikling. Betragtningen er også relevant for nordiske forhold, og gengives her i dansk oversættelse: "Møntmestererhvervet gennemgik i tiden fra det 16. til det 19. århundrede en betydningsfuld forandring. Var møntmesteren i starten både forretningsmæssig og teknisk leder af et møntsted og almindeligvis også dets entreprenør eller forpagter, så blev han i tidens løb mere og mere en teknisk tjenestemand/embedsmand, der skulle sørge for en gnidningsløs drift af det ham betroede møntsted. I 1700-tallet blev møntstederne underlagt regulerende myndigheder som møntdirektøren, -inspektøren, -sekretæren og -bogholderen ..."⁹

Forpagterne/møntmestrene på den danske konges møntsteder skulle principielt selv skaffe ædelmetallet til udmøntningerne, og betalte til Rentekammeret en afgift for retten til at producere mønter. Det kunne således alene af den grund være i Rentekammerets interesse, at der blev produceret mønter.

I størstedelen af 1716 blev der imidlertid ikke udmøntet meget på Mønten i København. Det var ikke let for Wineke at skaffe sølv til de udmøntninger, som han via sin kon-

Fig. 1. 12 skilling 1715, 3,73 gram, Hede 43B. Der var samme type forside på 12 skillingerne 1712-19. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Hovedsamlingen.

Fig. 2. 12 skilling 1717 med tre roser, 4,14 gram, Hede 43B. Bagside. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Hovedsamlingen. GP 678.

trakt var forpligtet til. Sølvet var i perioden stærkt efterspurgt, da forpagteren af Mønten i Glückstadt og kommende forpagter af Mønten i Rendsborg, Michael Joseph, skulle bruge sølv til sine udmøntninger. Rentekammeret var derfor imødekommende, da Fürst og Goldschmidt i 1716 ansøgte om lov til den nævnte udmøntning på Mønten i København. Den slags ansøgninger var ikke ualmindelige i datidens møntvæsen. I 16-1800-tallet gik langt de fleste ansøgninger dog på møntstederne i hertugdømmerne, mens de sjældnere var rettet mod Mønten i København. At sagen var usædvanlig, kan også være med til at forklare ændringen i motivet.

Ansøgningen fra Fürst og Goldschmidt skabte interesse hos enkelte andre forretningsfolk, der uden held kom med forslag og ansøgninger, nærmest som om det var en åben entreprise udbudt af Rentekammeret. Blandt de øvrige ansøgere var købmanden Wilhelm Edinger (1659-1733), der kort tid efter at have fået afslag også uden held bød ind på Mønten i Glückstadt. Edinger var købmand og reder i København. Han drev blandt andet pengehandel og ordnede vekselforretninger og udbetalinger for Rentekammeret. Nævnte Michael Joseph søgte også uden held. Måske søgte han for at forhindre, at hans planlagte sølvindkøb blev fordyrede på grund af øget konkurrence/ efterspørgsel fra københavnske forretningsfolk. Rentekammeret ønskede sikkert ikke at gøre ham til rettighedshaver ved endnu et af

statens møntsteder, og især ikke det i kongens København. Det var siden 1620'erne det eneste møntsted i Kongeriget Danmark, hvis der ses bort fra Kurantbankens Mønt i København, der var i drift 1759-64.¹⁰ Kongens Mønt i København blev da også generelt prioriteret højt f.eks. ved lempelser i forhold til toldlovgivningen.¹¹

Efter forhandlinger med Rentekammeret kunne Fürst og Goldschmidt den 10. september 1716 ansøge Kongen om at få udmøntet 50.000 mark¹² rent sølv til 666.666²/₃ rigsdaler i 12 skillinger på Mønten i København. En sådan ansøgning handlede om selve retten til at få produceret disse mønter på et bestemt møntsted, ikke om en overtagelse af møntstedet eller møntmesterens rolle.¹³ Efter forhandlingerne endte afgiften for udmøntningen, som Fürst og Goldschmidt skulle betale til staten, med at være 63.166²/₃ rigsdaler i 12 skillinger. Det var ca. 9,5 %. Mønterne skulle være 9 lødige, og møntfoden skulle være 13¹/₃ rigsdaler på marken fin. Det betød, at mønternes lødighed skulle være 56,25 %, ¹⁴ samt at der per 233,855 gram rent – altså fint – sølv skulle udmøntes 13¹/₃ rigsdaler, det vil sige 106²/₃ stk. 12 skillinger. Det var den samme udmøntningsformel, der blev brugt ved de andre 12 skillinger produceret i Frederik den Fjerdes regeringstid. I ansøgningen til kongen påpegede Fürst og Goldschmidt deres betydelige rolle i den københavnske sølvhandel, så det fremgik, at de nok kunne magte opgaven.

Fürst og Goldschmidt havde forbindelser i blandt andet Amsterdam, Berlin, Hamborg, Hannover, London og Wien. Særligt Amsterdam, Hamborg og London spillede en fremtrædende rolle i den internationale/nord-europæiske handel med ædelmetal. Fürst og Goldschmidt skulle selv levere de 50.000 mark – knap 12 tons – rent sølv, som udmøntningen krævede. Den 28. september 1716 godkendte kongen ansøgningen, og det blev gjort klart, at Fürst og Goldschmidt havde 28 måneder til udmøntningen. Allerede den 30. september var kontrakten på plads, og udmøntningen skulle starte 4-5 uger derefter.¹⁵

12 tons sølv eller mere præcist knap 11.693 kg. var en meget stor mængde sølv. For at forstå omfangets størrelse kan der f.eks. sammenlignes med sølvproduktionen på den danske konges Sølvværk i Kongsberg. De cirka 11.693 kg. finsølv til udmøntningen svarede således til flere års sølvproduktion. Der blev eksempelvis 1710-1719 produceret cirka 33.958 kg. finsølv i Kongsberg. Det er i gennemsnit cirka 3.396 kg. per år.¹⁶

Den første sølvlevering fra Fürst og Goldschmidt kom tilsyneladende til Mønten den 6. oktober 1716. Det drejede sig om 750 mark sølv fordelt på fem barrier. Det var nok til 10.000 rigsdaler i 12 skillinger, og udmøntningerne blev derfor påbegyndt. Møntmester Wineke havde den 5. oktober af Rentekammeret fået besked på at tage imod sølvet og gå i gang med udmøntningen af 12 skillingerne. Med hensyn til stempler skulle han bruge dem, der i forvejen var på Mønten. Det varede dog kun et par dage, før Rentekammeret ændrede den ordre. Den 8. oktober skrev Rentekammeret til Wineke, at de havde hørt forlydender om, at de anvendte stempler var med årstallet 1715. Derfor fik Wineke besked på, at der til udmøntninger af 12 skillinger for de to forretningsfolk skulle bruges stempler med samme motiv som tidligere – men med nuværende eller fremtidige årstal. Desuden skulle der i motivet fortages den tilføjelse, at der på den side, hvor pålydendet var angivet, ikke længere blot skulle være to roser ved si-

Fig. 3: Miniaturemaleri af Christian Wineke den Yngre.³¹

den af XII, men også en rose ovenover XII. I brevet til møntmesteren var ændringen i motivet tegnet (fig. 5).¹⁷

Ændringer i eller tilføjelser til møntmotiver kan skyldes mange forskellige forhold f.eks. pengepolitiske, administrative eller kunstneriske. Fra 1788 findes et eksempel på, at møntstempler med kendt motiv og møntmesterinitialer får tilføjet en stjerne under motivet. Den stjerne skulle vise, at udmøntningen i det konkrete tilfælde var forestået af en anden person end den ansatte møntmester, som motivets møntmesterinitialer henviste til. Det handlede altså primært om, hvem der havde det overordnede ansvar for udmøntningen. I slutningen af 1700-tallet havde møntmesteren ansvaret for mønternes bruttovægt, mens møntguardejnen havde ansvaret for finvægten.¹⁸

De to forretningsfolks udmøntning varede fra 1716 indtil den 15. juli 1718 om aftenen. Da var de 50.000 mark sølv udmøntet. Det anvendte sølv kom til Mønten som barrier eller udenlandske mønter – især $\frac{2}{3}$ thalere men f.eks. også nogle albertsdalere og en del engelske kroner.¹⁹ Sølvet blev udmøntet til 666.679 rigsdaler i 12 skillinger. De cirka 13 rigsdaler,

Fig. 4: Møntmestergården. Den lå i Borgergade i København fra dens opførelse ca. 1681-83 til dens nedtagelse 1944. Den er nu smukt genopført i Den Gamle By i Aarhus, der er Danmarks Købstadsmuseum. Gården var bolig for flere møntmestre blandt andet Christian Wineke den Yngre. Den grænsede op til selve Mønten, som lå i den daværende Helsingørgade 1671-1749. Sidstnævnte gade forsvandt ved de omfattende saneringer i kvarteret i 1940'erne og 1950'erne. Foto: Den gamle By, Aarhus³²

som var udmøntet for meget, blev kasseret – det vil sige indsmeltet. Således endte Fürst og Goldschmidt med at have fået udmøntet 666.666 rigsdaler inden de 28 måneder var gået. Kontrakten var blevet overholdt. Derefter stoppede Fürst og Goldschmidt som møntforlæggere.²⁰

Som nævnt i indledning findes der mønter med årstal 1717 og blot to roser på bagsiden ved siden af værdiagivelsen (fig 6). Ifølge Kurt Guldborg Larsen eksisterede der – mindst – to sådanne bagsidestempler.²¹ Det er ikke tilfældige stempelskærrerfejl. Mønter slået med de pågældende stempler er ualmindelige, og Hans Henrik Schou har da heller ikke medtaget en sådan variant i sit katalog.²² I Schous tinfoliaftryksskartotek, der opbevares af Den kgl. Mønt- og Medallesamling på

Nationalmuseet, fremgår det dog, at Schou havde haft fingre i et eksemplar af den variant.²³ På bagsiden af kortet med aftrykket er der imidlertid noteret: “Tvivlsom udgaar”. Den manglende rose kunne jo have skyldtes slidtage – men det er ikke tilfældet.

I de skriftlige kilder er der en forklaring på bagsidestemplerne med 1717 og to roser. Det handler om et par særlige ommøntninger for kongelig regning af speciemønt til 9 lødige 12 skillinger. I januar-februar i både 1715 og 1716 leverede den kongelige kasserer, kammerråd Christian Lauterup, henholdsvis 7.866 og 3.677½ rigsdaler speciemønt til Mønten i København. Det sølv skulle i 1715 og 1716 ommøntes til 12 skillinger med årstal henholdsvis 1714 og 1715. Den type ommøntning forsatte i 1717. Møntgardejn Conrad Ludolf

Fig. 5: Udsnit af Rentekammerets kopibog for det danske møntvæsen 1713-29. Brev til møntmester Christian Wineke den Yngre den 8. oktober 1716, hvor han får besked om, at fremtidige 12 skillinger skal være med tre roser omkring værdiangivelsen.³³

(-1729, møntgardejn²⁴ 1679-1729)²⁵ bevidnede med sin underskrift, at der i januar 1717 i overværelse af justitsråd Meyer blev smeltet 2.453 ¼ rigsdaler speciemønt, der var leveret af Lauterup. Efter legering gav det 3.500 rigsdaler i 9 lødigt sølv. “De 3.500 rigsdaler blev på et ordinært stempel 1717, og uden roser over XII, udmøntet”.²⁶ Det gentog sig i starten af 1718. Personerne og fremgangsmåden var den samme. Det drejede sig der om 2.690 ¼ rigsdaler i speciemønt. Det gav 3.833 5/6 rigsdaler 9 lødigt sølv efter smeltning og legering, som “efter ordre blev præget med stemplet 1717 uden rose over XII.”²⁷

Det er ikke tydeligt, hvorledes de to af Kurt Guldborg Larsen identificerede stempler skal knyttes til de to ommøntninger. Det er ikke nødvendigvis så simpelt, at det ene stempel blev brugt i 1717 og det andet i 1718. Derimod viser sagen tydeligt, hvorledes antallet af roser kombineret med årstallet benyttes til at skelne mellem de forskellige udmøntninger af samme mønttype fra samme møntsted.²⁸

Imidlertid er det med ovenstående forklaring i baghovedet vanskeligt at forklare fremgangsmåden ved en lille udmøntning, der blev foretaget ved månedsskiftet mellem september og oktober 1718 – altså efter ophøret af Fürst og Goldschmidts udmøntning. Der blev af sølv fra det kongelige Sølvkammer udmøntet 1.000 rigsdaler i 12 skillinger, og i regnskabsmaterialet fremgår det utvetydigt, at “de blev præget med et Stempel... 1718 med

Fig. 6: 12 skilling 1717 med to roser, 3,42 gram, Hede 43B. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Hovedsamlingen, GP 982.³⁴

rose over midten af XII”.²⁹ Disse har næppe kunne skelnes fra de 12 skillinger, som Fürst og Goldschmidt fik produceret tidligere i 1718. Hvorfor var det ligegyldigt, om den udmøntning kunne skelnes fra Fürst og Goldschmidts? Forklaringen hænger ikke sammen med kontrollen – den såkaldte generalprøve – af mønterne, den blev først foretaget i 1724. Forklaringen er muligvis, at udmøntningen af sølvet fra sølvkammeret blev foretaget under cirka lige så stor kontrol som de nævnte ommøntninger, samt at den i omfang var ganske lille i forhold til Fürst og Goldschmidts udmøntning. Mere sandsynligt er det måske, at der ikke blev fremstillet et nyt stempel med 1718 og blot to roser på grund af udmøntningens ringe størrelse. I tråd hermed var der måske brugbare 1718-stempler med tre roser tilbage, som der lige så godt kunne slides på. Derefter blev der ikke i 1718 udmøntet flere 12 skillinger i København. Praksissen med tre roser på 12 skillinger fortsatte i 1719, selvom det var Wineke, som stod bag dem.³⁰

Bibliografi og forkortelser

- Arnheim, Arthur: Samuel Jachja/Albert Dionis liv og Chr. IVs privilegier til jøderne, *Rambam*, 1998, s. 18-36.
- Arnheim, Arthur: De første jødiske bosættelser i kongeriget, *Fortid og Nutid*, 2006, IV, s. 269-284.
- Benzon = *Alfred Benzons efterladte Myntsamling*, (København, 1888).
- DBL 3 = Cedergreen Bech, S. (red.): *Dansk Biografisk Leksikon* (København, 3. udg., 1979-84, I-XIV).
- Engqvist, H.H.: Møntmestergården i Borgergade, *Købstadsmuseet Den Gamle By Årbog*, 1992, s. 7-44.
- Fabritius, Albert: Slægten Edinger, *Personallhistorisk Tidsskrift*, 1930, bd. 3, 46-70. København, 1931.
- Fischer, Josef: Meir Goldschmidts Stamfædre, *Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur*, II, 1920-21, s. 35-52.
- FP = Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Fundprotokol.
- Galster, Georg: *Danske og Norske Medailler og Jetons ca. 1533-ca. 1788* (København, 1936).
- Glob, P.V. (red.): *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II* (København, 1980).
- GP = Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Gaveprotokol.
- Hartvig, Michael: *Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800* (København, 1951).
- Hede, Holger: *Danmarks og Norges mønter 1541 1814 1977* (København, 3. rev. udg., 1978).
- Horsnæs, Helle W.: Alverdens mønter – i svovl og på Internettet, *Nyt fra Nationalmuseet*, nr. 116, 2007, s. 36-37.
- Jensen, Jørgen Steen: Mønterne fra Ostindiefareren „Wendela“, forlist ved Shetlandsøerne 1737, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1973-74, 1975, s. 31-67.
- Jensen, Jørgen Steen: *Møntsamlere og Forskere. Dansk Numismatisk Forening 1885-1985* (Frederiksberg, 1985).
- Jensen, Jørgen Steen: Norwegian coins in Danish monetary circulation of the 17th and the early 18th century, *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 1991, 152-169.
- Juel-Christensen, Ove: Supplement til "Slægten Edinger", *Personallhistorisk Tidsskrift*, 1956, bd. 13, 157-171.
- Lindahl, Fritze: Dér otte Skilling, dér atter otte Skilling, *Skalk*, 1960(a), II, s. 7-11.
- Lindahl, Fritze: Møntfund i Fortunstræde 3, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1960(b), s. 72-73.
- Margolinsky, Jul.: *Jødiske Dødsfald i Danmark 1693-1976* (København, 1978).
- Märcher, Michael: *Mønten i Altona 1771-1812* (upubliceret kandidatspeciale i historie, Aarhus Universitet, 2005).
- Märcher, Michael: Stjerner fra 1788, *Numismatisk Rapport*, nr. 87, 2006, s. 9-13.
- Nielsen, Axel: *Specier Kroner Kurant En Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark i Tiden 1671-1726* (København, 1907). Genoptrykt 1973 af Selskabet for Udgivelse af kilder til Dansk Historie.
- Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* (København, bind I-VI, 1877-92).
- Nyrop, C.: *Meddelelser om Dansk Guldsmedekunst* (København, 1885).
- RA, 303 = Rigsarkivet, arkivnr. 303: Rentekammeret.
- RA, 442, MiK = Rigsarkivet, arkivnr. 442: Den kgl. Mønt, Mønten i København.
- Rønne, Børge: Kongens Mønt i København – og dens mænd, *Numismatisk Rapport*, 1986, s. 25-47.
- Rønning, Bjørn: *Den kongelige Mynt 1628-1686-1806* (Østerås, Norge, 1986).
- Salomon & Fischer: *Mindeskrift i Anledning af Hundreårsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814* (København, 1914).
- Schneider, Konrad: Otto Heinrich Knorre, Münzmeister in Schwerin, Stralsund und Hamburg (1724-1805), *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*, bd. 70, 1984, s. 145-166.
- Schou, H.H.: *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448-1814 og danske mønter 1815-1923*, (København, 1926). Genoptrykt

1983 af Bengor Publications, INC., Seattle, WA, USA.
Wilcke, J.: *Kurantmønten 1726-1788* (København, 1927).

¹ Hede 1978.

² I den eksisterede litteratur kaldes roserne af og til for rosetter. Her kaldes de konsekvent for roser. Det skyldes, at de i samtiden indenfor møntvæsnen, det vil sige Rentekammeret anno 1716, blev anset og kaldt for roser.

³ Der ses ikke nærmere på, at de på Mønten i Kongsberg producerede 12 skillinger med årstal 1717-24 også har tre roser. Dette kræver dog sandsynligvis ikke nogen særskilt forklaring, da de formentlig motivmæssigt er efterligninger af de samtidige københavnske 12 skillinger.

⁴ Nielsen 1907, 103. Se mere om Christian Wineke den Yngre i Rønne 1986, 46.

⁵ Moses Meyer Goldschmidt og hans familie er nævnt i forskellige numismatiske sammenhænge. Se Wilcke 1927, 78 omkring sølvleveringer til Mønten i København i 1738. Se Jensen 1975, hvor det fremgår, at Goldschmidt var involveret i sølvleveringer til Asiatic Kompagni og derved udrustning af skibet *Wendela*, der skulle til den danske koloni *Trankebar* i Indien. Se også Lindahl 1960a og Lindahl 1960b om Goldschmidts ejendom og møntfundet fra *Fortunstræde*. Fundet har FP nr. 2668 og er også omtalt i *Glob* 1980, 51f. (tekst af Kirsten Bendixen) og Jensen 1992. Det fund knytter i øvrigt med sine 396 stk. 12 skillinger fra Frederik den Fjerde og slutmønt 1719 fint an til nærværende artikel.

⁶ For en kort og nyere introduktion til jødernes bosættelser, liv og rettigheder i 1600-tallet se Arnheim 2006.

⁷ Bestallingen kom dog først i 1704 jf. Wilcke 1927, 51. Se Nielsen 1907, 90f. angående hans virke som møntmester før 1704.

⁸ Nielsen 1877-92, VI, 102f.; Salomon & Fischer 1914, 127f.; Fischer 1920-21, 52; Hartvig 1951, 134; Margolinsky 1978, 60 og 66. Jævnfør eventuelt den imponerende genealogiske database på <http://tom.bronsted.dk/genealogi>.

⁹ Schneider 1984, 149. Citatet lyder originalt: "Das Berufsbild des Münzmeisters erfuhr in der Zeit vom 16. bis 19. Jahrhundert einen erheblichen Wandel. War der Münzmeister zunächst zugleich kaufmännischer und technischer Leiter einer Münzstätte und nicht selten auch ihr Unternehmer oder Pächter, so wurde er im Laufe der Zeit immer mehr zum technischen Beamten, der

für einen reibungslosen Ablauf in der ihm anvertrauten Münzstätte zu sorgen hatte. Im 18. Jahrhundert wurden den Münzstätten regelrechte Behörden mit Münzdirektoren, -inspektoren, -sekretären und -buchhalter übergeordnet ..."

¹⁰ Wilcke 1927, 164-166.

¹¹ RA, 303, 3211.14: Indkomne ujournaliserede breve samt forslag og betænkninger, 1716; Nielsen 1907; DBL 3, IV, 106; Fabritius 1931, 50f; Juel-Christensen 1956, 162f.

¹² Den kønske vægtmark var lig 233,855 gram.

¹³ Det var eksempelvis med hensyn til den praktiske udførelse af udmøntningen nogenlunde det samme 100 år tidligere, da Albert Dionis og hans svoger Paul Dirichsen indgik en forpagtningsaftale om Mønten i Lauenborg med hertugen af Sachsen-Lauenborg. Der skulle forpagteren heller ikke drive møntstedet, men koncentrere sig om sølvet, det vil sige sølvleverancerne til Mønten samt afsætning af det udmøntede sølv. Arnheim 1998, 23.

¹⁴ Rent sølv var 16 lodigt, hvorfor 9 lodigt sølv har lodigheden 56,25 %.

¹⁵ RA, 303, 3211.2: Orig. kgl. forestillinger og reskripter, september 1716; RA, 303, 3211.18: Kontrakter, instruktioner og embedseder, kontrakt af 30. september 1716; RA, 442, MiK, Indkomne breve, 1716, nr. 4; Hartvig 1951, 215f.; Hede 1978, 76f. og 134.

¹⁶ Rønning 1986, 211.

¹⁷ RA, 303, 3211.40-41: Københavnske møntprotokoller, 1716-1723; RA, 442, MiK, Indkomne breve, 1716, nr. 5f.

¹⁸ Märcher 2006; Märcher 2005, 27f.

¹⁹ Der skal ved beskrivelsen af sølvleveringernes indhold tages et forbehold, da ikke alle leveringerne er udspecificerede i det anvendte regnskabsmateriale med hensyn til mønttyper, barrer, sølvtøj etc.

²⁰ RA, 303, 3211.40-41: Københavnske møntprotokoller, 1716-1723; RA, 442, MiK, Journal, 1716-1720; Nielsen 1907, 103ff.

²¹ Kurt Guldborg Larsen, upublicerede undersøgelser. Mange tak til Kurt Guldborg Larsen for at have meddelt oplysninger fra sine betydelige studier af periodens anvendte stempler.

²² Schou 1926. Hans Henrik Schou (1858-1932) var ingeniør og blev efter udgivelsen af sin omfattende møntbeskrivelse i 1926 æresmedlem af Dansk Numismatisk Forening. DBL 3, XIII, 181f.

²³ Se afbildning og omtale af kartoteket i Jensen 1985, 21-26. Se også Hornsnes 2007.

²⁴ Conrad Ludolf var også stadsguardejn 1685-1729. Stadsguardejnembedet, som for så

- vidt blev etableret i 1685, var indtil 1761 ikke et særskilt embede. Møntguardejnen var indtil 1761 også stadsguardejn. I 1761 blev Christoffer Fabritius (1710-87) fritaget for det antageligt betydeligere møntguardejnsembede, således at han derefter kun var stadsguardejn. Selvom det derefter var to forskellige embeder, så er der flere eksempler på, at samme person havde begge embeder på samme tid. Det drejer sig om Jacob Gregorius Graah Fabritius (1791-1846), Simon Christian Schiøtz Groth (1828-1904), Peter Reimer Hinnerup (1803-68) og muligvis flere. DBL 3; Nyrop 1885, 74f., 91 og 142.
- ²⁵ Nyrop 1885, 75 og 142.
- ²⁶ RA, 303, 3211.39: Københavnske møntprotokoller, 1713-1720. Citatet lyder originalt: "Dieser= 3500 Rthl. sindt auff Eines Ordinaires Stempel ... 1717, und ohne Rose über die XII Zahl gemünzet".
- ²⁷ RA, 303, 3211.39: Københavnske møntprotokoller, 1713-1720. Citatet lyder originalt: "Dieses ist gepregt nach Ordre auff des Stempel 1717. ohne Rose über die XII ... Zahl".
- ²⁸ RA, 303, 3211.39: Københavnske møntprotokoller, 1713-1720.
- ²⁹ RA, 303, 3211.39: Københavnske møntprotokoller, 1713-1720. Citatet lyder originalt: "Dieser sindt auff das ... Stempel ... 1718 mit der Rose über der Mittler XII. Zahl geprägt".
- ³⁰ RA, 303, 3211.39: Københavnske møntprotokoller, 1713-1720; Nielsen 1907, 109 og 160f.
- ³¹ Negativ i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hvor Winekes hustru også er afbilledet. Illustrationen er også bragt i Galster 1936, 155. En original findes på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.
- ³² Engqvist 1992. Tak til Thomas Bloch Ravn for tilladelse til at bringe billedet.
- ³³ RA, 303, 3211.5: Kopibog for det danske møntvæsen, 1713-1729, s. 69. Motivændringen er også tegnet i originalbrevet: RA, 442, MiK, Indkomne breve, 1716, nr. 6.
- ³⁴ Benzon 1888, nr. 2264. Eksemplaret kom sammen med 862 andre stykker fra Alfred Benzons samling til Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i 1888-89. Apoteker og fabrikant Alfred Benzon (1823-84) samlede foruden mønter også blandt andet fugle og oldsager. DBL 3, I, 585f.

Nordisk Numismatisk Årsskrift 2000-2002

„Single Finds – The Nordic Perspective“

Akterne fra Det sjette nordiske numismatiske Symposium over emnet
„Enkeltfundne mønter“

358 sider, mange illustrationer

Kan bestilles hos Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet,
DK-1220 København K.

Pris: 312,50 DKK inkl. moms, ekskl. forsendelse.

Da kronen var ung...

Danmarks overgang fra daler, mark og skilling til kroner og ører 1873-1875 er velkendt – i alt fald på det overordnede, administrative niveau. Men hvordan oplevede befolkningen egentligt overgangen? Det kan man få et glimt af i Frederik Lundbergs (1864-1933) erindringer fra Ebeltoft i anden halvdel af 1800-tallet. Hans far ejede en af byens store købmandsgårde, Adelgade 37-41. Hertil hørte der en maltfabrik, hvis store røde bygning stadigt knejser stolt om end forfalden bagerst i gården, øverst på skrænten mod vandet. Sammen med sin bror Niels førte Frederik Lundberg fabrikkens videre efter faderen. Omkring Første Verdenskrig flyttede han til Århus og siden til København, men forblev dog medlem af fabrikkens direktion. I vinteren 1921/1922 nedskrev han sine erindringer, som han i håndskreven form forærede til sine børn. Disse erindringer blev i 1992 udgivet af forlaget Skippershoved, der venligst har givet tilladelse til at vi her bringer uddraget angående indførelsen af kronemønten²:

„Da de nye møntsorter, kroner og ører holdt deres indtog, vakte dette, særligt blandt gamle mennesker, stor forstyrrelse. I butikkerne hang tabeller, som oplyste, at ½ skilling var lig en øre osv. Ekspedientens finger skulle gerne følge tabellen op og ned, inden der blev givet penge tilbage. Bagerne benyttede straks lejligheden til at tage 10 øre for et fireskillings surbrød, hvilket vakte stor fortrydelse blandt husmødrene. Det største tvistspørgsmål, når tabellen ikke var ved hånden, var om, hvorvidt en mark, 16 skilling, var 32 eller 33 øre.

Vi skolebørn skulle gerne i frikvarteret have bud over til sagfører Bay for at få vekslet vore snavsede skillinger med de blanke kobbermønter, hvoraf særligt de store blanke femører vakte beundring. Og mangen velhaver blandt os fik vekslet et markstykke med 33 blanke enører, disse blev opbevaret i bukselommen, hvorfra de foreløbig blev taget op, ikke for at blive givet ud, men for at blive taget i øjesyn af en beundrende skare“.

16 skilling 1856

4 skilling 1867

10 øre 1874

5 øre 1874

1 øre 1874

¹ Holger Hede, *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1977*, 3. udgave, 1978, s. 199-200.

² Frederik Lundberg, *Købstadshistorier. Minder og anekdoter fra Ebeltoft 1850-1890*, redigeret af Finn Rasch Petersen, Forlaget Skippershoved,

Ebeltoft, 1992. Resuméet af Lundbergs livshistorie bygger på Finn Rasch Petersens indledning s. 5-7. Passagen om de nye mønter findes s. 34. Redaktionen takker Jesper Laursen for tilladelse til at gengive passagen her.

Speciedaleren 1776

Efter udgivelsen af Frank Pedersens artikel "Danske og norske 1 og ½ specier 1776" i sidste nummer af *NNUM* (s. 51-58) er redaktionen blevet opmærksom på, at forfatterens fine billeder burde gengives i forstørrelse til hjælp for samlere og andre med at skelne mellem de tre stempelskæreres, Bauert, Wolff og Lunder, arbejde. Derfor bringer vi endnu engang billeder af bagsiderne.

For de komplette beskrivelser af forskellene

på de tre stempelskæreres stil henviser vi til artiklen i sidste nummer.

Man bemærker, at i det ovale våbenskjold adskilles det nederste felt fra de to øverste med en lige linje på Wolffs stempler og på en buet linje på Bauerts og Lunders stempler. Denne forskel går igen på eksemplarer af andre typer (Hede 7-12, 27-29, 31, Norge 2-3, 14-15) og må siges at være et særkende for Wolffs produktion (upubl. undersøgelse af Frank Pedersen).

Fig. 1. Bagside af en specie præget i København med stempel skåret af Bauert. Karakteristika: Vandret skraveret puld i kronen. Bløde kurver i kronernes ydre bøjler. Diameter: 41 mm.

Fig. 2. Bagside af en specie præget i Altona med stempel skåret af Wolff. Karakteristika: Enkeltstående blade i den nedre del af de to grene. 18-20 blade pr. gren. Grene krydser ikke hinanden. Relativ stor sløjfe forbinder de to grene. Ingen punkter mellem ordene i omskriften. To perler i kronernes midterbøjle. To ruderfigurer i kroneringene. Diameter: 41 mm.

Fig. 3. Bagside af en specie præget i Kongsberg med stempel skåret af Lunder. Karakteristika: Særegen form på bogstavet G. Trekant-figurer yderst i hver side af kroneringene. Diameter: 41 mm.

GRØNLANDSKE PRIVATMØNTER

A. GIBBS & SONS

1978	1 SKILLING 1863. Sieg 8	1++	20.000,-
1976	6 SKILLING 1863. Sieg 9	1+	
1976	24 SKILLING 1863. Sieg 10	1+	
1976	1 DALER 1863. Sieg 11	1+	
1976	SÆT 6 SKILLING, 24 SKILLING, 1 DALER 1863		35.000,-
1977	SÆT 1, 6, 24 SKILLING, 1 DALER 1863 (nr 1978 + 1976)		50.000,-

IVIGTUT

1961	1 ØRE Zink. Sieg 17-III	1+ rv.l.tær.	5.300,-
1962	5 ØRE Zink. Sieg 18-IIb	1(+)	2.700,-
1963	5 ØRE Zink. Sieg 19-III	1(+)	2.700,-
1964	10 ØRE Zink. Sieg 20-IIb	1(+)	2.400,-
1965	50 ØRE Zink. Sieg 21-III	1(+)	6.200,-
1966	100 ØRE Zink. Sieg 22-III	1+	6.200,-
1967	100 ØRE Zink. Sieg 22-III	1+ plet	6.200,-

ANGMAGSSALIK

1968	5 ØRE Zink. Sieg 38	1++	3.400,-
1969	10 ØRE Zink. Sieg 39	1+	2.900,-
1970	25 ØRE Zink. Sieg 40	1++	2.700,-
1971	50 ØRE Zink. Sieg 42	1+	5.800,-
1972	50 ØRE Zink. Sieg 42	1+	5.600,-
1973	100 ØRE Zink. Sieg 43	1+	2.700,-
1974	500 ØRE Zink. Sieg 45	1+	5.000,-
1975	500 ØRE Aluminium. Sieg 46	1+	3.200,-

MØNTER OG PENGESEDLER KØBES OG SÆLGES

Rekvirer prislister over antikke mønster, danske mønster, guldmonter, sedler m.m. Opgiv
venligst samleområde da listerne printes ud så de passer til samleområdet.

Åben mandag, onsdag, torsdag og fredag kl. 11 – 17,30.

Lukket tirsdag og lørdag.

HAFNIA COINS Finn Rasmussen

Gl. Kongevej 172A DK 1850 Frederiksberg C.

Tlf. /fax. *45 – 33217127 www.hafniacoins.dk email: fr@hafniacoins.dk

Tegning og regning, stempel og stjerne – G.V. Bauerts første Klopstockmedaljer

Af Michael Märcher

En af Tysklands kendte 1700-tals digtere var Friedrich Gottlieb Klopstock, der blev født i 1724 i byen Quedlinburg, som ligger i Sachsen-Anhalt. Efter hans død i 1803 blev der fremstillet flere mindemedaljer.¹ Georg Vallentin Bauert (1764-1841), der 1791-1840 var stempelskærer ved den danske stats Mønt i Altona ved Hamborg, graverede stempler til tre forskellige medaljer med relation til Klopstock. Denne artikel handler om de første to af dem (fig. 1-2). De har begge digterens død i 1803 som emne. Den tredje (fig. 3) er fremstillet i anledning af 100-året for Klopstocks fødsel i 1824.²

Klopstock blev teologisk student i Leipzig, og efter han havde markeret sig som digter med starten på værket *Der Messias*, blev han i 1750 tilbudt at komme til Danmark. Klopstock fik på forslag fra greve J.H.E. Bernstorff (1712-72)³ digtergage af Frederik V uden andre forpligtelser end at fuldføre *Der Messias*.⁴ Han tog imod tilbudet og startede med at få den anselige sum af 400 – senere 600 og 800 – rigsdaler om året. Omkring 1770 flyttede han til Hamborg, hvor han boede og forsatte med at få digtergage fra Danmark til sin død. Han var betydningsfuld, populær og gæst i fremtrædende hjem eksempelvis hos forfatteren m.m. Johann Georg Büsch (1728-1800), der blandt andet er interessant for det sene 1700-tals pengehistorie.⁵ I relation til periodens pengehistorie er det også værd at bemærke, at Klopstock havde forbindelse til den vigtige købmand, møntforpagter m.m. Hans Christian Olde (1727-89), som blandt andet havde meget stor betydning for udmøntningerne i Altona og Poppenbüttel i 1770-80'erne. Klopstock og mange andre digtere, kunstnere og lærde mødtes i Poppenbüttel, hvor "Olden's Hof ward ein Dicterort, der Sammelplatz der

ersten Genies."⁶

Klopstocks begravelse i 1803 var et meget stort arrangement med et imponerende ligetog på muligvis mere end 25.000 mennesker. Han blev begravet i Ottensen, der ligger lidt vest for Altona. Både Altona og Ottensen er nu en del af Hamborg. Gravstedet findes stadig ved Christianskirken i Ottensen, som af mange også kaldes for Klopstockkirche (fig. 4-5). Kirken ligger på Klopstockplatz, hvortil Klopstockstrasse blandt andet fører (se foto på forsiden). I Hamborg blev der fra 1817 årligt afholdt en mindefest på Klopstocks fødselsdag den 2. juli. I dag har Klopstock sit eget lille udstillingsrum på det historiske museum i Hamborg, og på grund af tilknytningen til Danmark hænger hans portræt på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.⁷

Den ene af Bauerts medaljer (fig. 1) til Klopstocks minde blev fremstillet på Mønten i Altona. Bauert fik lov til at få den fremstillet på Mønten den 9. juli 1803. Det var indtil 1869 formelt den danske konge, der skulle give lov til medaljeprægning på de kongelige Mønter, men reelt var det i høj grad et emne, som finansadministrationen tog sig af. I 1803 var det således Finanskollegiet, og det gav reelt altid positivt tilsagn til ansøgninger om medaljefremstilling på Mønten i Altona. Dog skulle medaljefremstillingen ligesom udmøntninger for private kunder altid ske, så det ikke sinkede eller forstyrrede statens udmøntninger.⁸ Ved medaljefremstillingen skulle der betales forskellige afgifter blandt andet slagskat. Til gengæld var Finanskollegiet ikke indblandet i spørgsmålene omkring ædelmetallet eller stempelfremstillingen. Dog var der, i hvert fald fra 1793, bestemte lødighedskrav til guld- og sølvmedaljer fremstillet på Mønterne i

Fig. 1: Mindemedalje for F.G. Klopstock, stempler graveret af G.V. Bauert. Fremstillet på Mønten i Altona. Sølv, 42 mm, 29,12 gram. Bagsidemotivet er "Den sørgende Muse tildækker Digterens Harpe, der staaer paa en Bog (Messias) [Klopstocks kendteste værk]; foran denne en Laurbærkrands."²⁶ Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.²⁷

Fig. 2: Mindemedalje for F.G. Klopstock, stempler graveret af G.V. Bauert. Sølv, 42,5 mm, 29,21 gram. Bagsidemotivet er: "En Fodlyra, staaende i en Laurbærkrands, der ligger paa en Bog, paa hvis Ryg: Messias".²⁸ Indskrift: SIE TÖNT NICHT MEHR. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Fig. 3: Medalje for 100-års dagen for F.G. Klopstocks fødsel i Quedlinburg, stempler formentlig graveret af G.V. Bauert. Tin/tinlegering?, cirka 27 mm, 7,67 gram. Motivet har lyre og laurbærkrands til fælles med fig. 1-2. Indskrift: KLOPSTOCK'S SÆCULAR=FEIER IN QUEDLINBURG. AM II JULIUS MDCCCXXIII. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Altona og København. Der måtte fra 1793 – og indtil 1848 for sølvmedaljerne vedkommende – almindeligvis ikke præges guld- eller sølvmedaljer med en lødighed på under henholdsvis 23 karat og 6 gren, det vil sige som dukatguld (ca. 97,9 %), og 15 lod og 15 gren (ca. 99 %) for sølvets vedkommende.⁹

Ansøgningerne om medaljefremstilling på Mønten i Altona foregik på den måde, at stempelskæreren, andre medaljører, private personer, firmaer eller foreninger henvendte sig til møntmesteren og fortalte om deres planer. Ofte kom kunderne selv både med stempler og ædelmetal, men det kunne variere. Derefter sendte møntmesteren en forespørgsel om medaljefremstillingen til sine foresatte i København.¹⁰

Den 1. juli 1803 sendte Michael Flor (-1816), der var møntmester i Altona 1786-1816, følgende forespørgsel til Finanskollegiet: “Da Stempelskærer Bauert har et Par Medaille-Stempler under Arbejde efter hosfølgende Tegning: [fig. 6] Saa forespørges underdanigst om de Medailler i Guld og Sölv, som derpaa blive forlangede, her maae udpræges.”¹¹ Der blev som nævnt givet tilladelse. Det vides ikke præcist, hvad der er gået forud for indsendelsen af forespørgslen til Finanskollegiet. På sin vis kunne Bauert have fremstillet tegningerne og senere graveret stemplerne som en kommissionsopgave. Han kan også have fået tegningerne som en del af en kommissionsopgave. Det kan også helt eller delvist være hans eget initiativ. Materialet i Mønternes arkiver indeholder tilsyneladende ingen indikationer eller oplysninger derom. Det står kun klart, at medaljefremstillingen kunne bidrage betydeligt til stempelskærerenes privatøkonomi. Yderligere antageligt troværdige oplysninger om sagen findes imidlertid i den upublicerede forsættelse til Beskrivelsen af 1791 på Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.¹² Deri angives det, at Bauert “udførte disse Medailler [fig. 1-2] for egen Regning og solgte dem i Guld for 50 rthlr. i Sölv for 3 Rthlr. schl: holst: Courant Stykket.”

Medaljen blev, som det fremgår i citatet

ovenfor, fremstillet i både guld og sølv.¹³ Det angiver det samtidige skriftlige kildemateriale også. Møntmester Flor sendte nemlig den 3. februar 1804 regningen for medaljefremstillingen til Bauert.¹⁴ Af den fremgår det, at der blev fremstillet 4 guldmedaljer og 161 sølvmedaljer. Umiddelbart synes ingen af guldmedaljerne at have fundet vej til den eksisterende litteratur, og sølvmedaljerne er også relativt ualmindelige. De fire guldmedaljer vejede hver 14 dukater, altså op mod 50 gram.¹⁵ Det er ikke utænkeligt, at alle fire senere er indsmeltet. For produktionen af de fire guldmedaljer skulle Bauert betale 4 skilling per dukat i slagskat, 2 skilling per dukat i arbejds løn og 4 skilling per dukat i såkaldte Mynt-Omkostninger. Sidstnævnte dækkede over diverse omkostninger i forbindelse med fremstillingen, for eksempel forbruget af materialer. Afgiftsreglementet for medaljefremstilling var senest ændret i 1771 i forbindelse med Struenses reformer af møntvæsenet.¹⁶

Sølvmedaljerne vejede 2 lod, hvilket svarer til cirka 29,23 gram.¹⁷ Det passer nogenlunde med vægten af flere publicerede eksemplarer.¹⁸ For sølvmedaljerne skulle Bauert betale 10 skilling per lod i slagskat, 4 skilling per lod i møntomkostninger og 2 skilling per lod i arbejds løn. For de to typer medaljer løb regningen således samlet op i 59 rigsdaler kurant og 48 skilling. Der var imidlertid et ekstra punkt på regningen. Bauert skulle nemlig også betale 2 rigsdaler for brug af medalje- og stempepressen. Det kostede 2 rigsdaler per dag at benytte Altonamøntens “grosse Presse, zum Stempelpunsseln und zu Medaillen”.¹⁹ Sådan havde det været siden 1771 både i Altona og på Mønten i København.²⁰

Til medaljestemplerne har Bauert formentlig købt smedede og drejede råstempler på Mønten i Altona. Stålet til stemplerne kom formodentlig fra et tysk firma. Mønten i Altona købte fra 1790 og en del år frem oftest stål til stempler og valser hos firmaet Johan & Caspar Halbach & Söhne i Müngsten ved Remscheid, der ligger cirka 30 km nordøst for Köln. Firmaet leverede til adskillige euro-

Fig. 4: F.G. Klopstocks gravstele ved Christianskirken i Ottensen. Skabt 1804 af billedhuggeren Phillipp Jakob Scheffauer (1756-1808). Indskrift: SAAT VON GOTT GESÆET DEM TAGE DER GRABEN ZU REIFEN / BEY SEINER META UND BEY SEINEM KINDE RUHET / FRIEDRICH GOTTLIEB KLOPSTOCK / ER WARD GEBOREN D:2ten JULY 1724 / ER STARB D:14ten MÄRZ 1803. / DEUTSCHE NAHET MIT EHRFURCHT UND MIT LIEBE / DER HÜLLE EURES GRÖSTEN DICHTERS. / NAHET IHR CHRISTEN MIT WEHMUTH UND MIT WONNE / DER RUHESTÄTE DES HEILIGEN SÄNGERS, / DESSEN GESANG, LEBEN UND TOD IESUM CHRISTUM PRIESS. / ER SANG DEN MENSCHEN MENSCHLICH DEN EWIGEN, / DEN MITTLER GOTTES. UNTEN AM THRONE LIEGT / SEIN GROSSER LOHN IHM, EINE GOLDNE / HEILIGE SCHALE VOLL CHRISTENTHRÄNEN. / SEINE ZWEITE LIEBENDE UND GELIEBTE GATTIN / JOHANNA ELISABETH SETZTE DIESEN STEIN / ANBETEND DEN DER FÜR UNS LEBTE, STARB, / BEGRABEN WARD UND AUFERSTAND.

Fig. 5: F.G. Klopstocks gravsted ved Christianskirken fra 1730'erne. Ved siden af Klopstock er hans to hustruer, Meta (1728-58) og Johanna Elisabeth (1747-1821), begravet.

pæriske Mønter blandt andet den vigtige i Berlin.²¹

Sammen med regningen for medaljeprægningen blev de anvendte stempler leveret tilbage til Bauert, som ikke boede eller arbejdede på Mønten. Johan Friedrich Freund (1785-1857), der var møntmester i Altona 1819-48 og 1851-56, erhvervede i starten af 1840'erne efter Bauerts død blandt andet de her omtalte stempler. De fleste af stemplerne endte kort efter i stempelsamlingen på Mønten i København, herunder blandt andet "Et Avers [fig. 8] og 2 Reversstempler [fig. 9-10] med Ring²² til en Medaille til Minde om Digteren [Klopstock]".²³ De tre stempler (fig. 7) er stadig i stempelsamlingen, som fra midten af 1970'erne opbevares af Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Der var i 1800-tallet jævnligt tilgang til stempelsamlingen. Mønten købte for eksempel i 1845 et betydeligt antal poinçoner og stempler for 800 rigsbankdaler af enken efter medaljøren Christen Christensen (1806-45).²⁴

Bauert har som omtalt også graveret stemplerne til en anden medalje med relation til Klopstocks død. Det er en medalje (fig. 2 og 10) med en lyre på bagsiden. Strenginstrumentet lyren var i den klassiske græske kultur knyttet til Apollon som symbol for musik og digtning. De to medaljer (fig. 1-2) har to forskellige bagsider med henholdsvis en muse og en lyre. De ni musen i klassisk græsk religion var beskyttere af blandt andet musik og digtning.

Der har også været to forsidestempler. Det fremgår ved sammenligning af de illustrerede medaljer (fig. 1-2), hvor for eksempel de to stjerner omkring ordet KLOPSTOCK kun findes på den ene.²⁵ Bemærk i den forbindelse, at der på forsidetegningen (fig. 6) ikke er nogen stjerner. Med andre ord knytter tegningen sig mest til det ikke bevarede forsidestempel – altså det uden stjerner. De undersøgte eksemplarer af medaljerne angiver, at stemplerne kobler på følgende måde: Forsidestemplet uden stjerner kobler kun med bagsiden med musen, mens forsidestemplet

med stjerner kobler med begge bagsider. Når stemplerne, medaljerne og det skriftlige kildemateriale sammenholdes, rejser flere spørgsmål om blandt andet fremstillingstidspunktet sig.

Her kan sammenhængen ikke endegyldigt klarlægges, men nogle iagttagelser og idéer kan præsenteres. Det er klart, at ingen af medaljerne er fremstillet før Klopstock døde den 14. marts 1803. I det skriftlige kildemateriale er der fra 1803 og første del af 1804 ikke fundet oplysninger om udgaven med lyren (fig. 2). Ansøgningen og tegningen, som hører sammen med udgaven med musen, knytter medaljen med musen til 1803 eller januar-februar 1804. Derfor antages regningen af 3. februar 1804 også kun at handle om den medalje. Deraf følger, at medaljen med lyren formentlig først er fremstillet engang efter starten af 1804 – måske til en af de senere fejring af eller mindefester for Klopstock?

De bevarede stempler støtter formentlig ovenstående tese. De to bagsidestempler er ikke ens. Stemplet med musen er mindre, mere slidt og lidt grovere udført end stemplet med lyren. Det indikerer, at de to stempler næppe er fremstillet nogenlunde samtidigt, samt at stemplet med musen formentlig er ældst. Forsidestemplet, der i øvrigt har været ved at revne, placerer sig med hensyn til størrelse og slidtage imellem de to bagsidestempler. Det bevarede forsidestempel kobler som nævnt til begge bagsider. Det ikke bevarede forsidestempel kobler formentlig kun til bagsiden med musen – altså den antageligt tidligst udførte medalje. Desuden minder det forsidestempel som nævnt mest om tegningen af forsiden, der utvivlsomt er ældre end nogen af stemplerne og medaljerne. Det bevarede forsidestempel er således formentlig det yngste af to forsidestempler. Formodentlig erstattede det bevarede forsidestempel et defekt forsidestempel ved prægning af medaljen med musen, og blev så senere også brugt ved prægning af medaljen med lyren. Hvornår det er sket, kan der indtil videre kun gisnes om. Interesserede skal blandt andet være op

Fig. 6: De indsendte tegninger. Begge cirka 43,5 mm. Rigsarkivet.

Fig. 7: De tre bevarede stempler. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

mærksomme på, at der af begge medalje kan være foretaget prægninger i flere forskellige omgange – eventuelt med adskillige års mellemrum.

Bibliografi og forkortelser

Bendixen, Kirsten 1976: Digtermedaille som Familiearvestykke, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 193-196.

Bergsøe, Vilhelm 1893: *Danske Medailler og Jetons fra 1789-1891*. København (Genoptrykt 1978. Århus).

Beskrivelsen 1791: *Beskrivelse over de Danske Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling*. København.

Cedergreen Bech, Svend 1981: *Storhandelens by: Københavns Historie Bind 3 1728-1830*. København.

Clasen, Armin

- 1972: Die Wassermühlen des ehemaligen Domkapitels in Poppenbüttel (1. Fortsetzung), *Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 14-28.

- 1973: Die Wassermühlen des ehemaligen Domkapitels in Poppenbüttel (2. Fortsetzung), *Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 5-16.

- 1976: Die Wassermühlen des ehemaligen Domkapitels in Poppenbüttel (3. Fortsetzung und Schluss), *Jahrbuch des Alstervereins*.

- eins, Hamburg, 12-43.
- DBL 3: Cedergreen Bech, Svend (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. udg. 1979-84. I-XIV. København.
- Departementstidenden: Liebe, J. (red.): *Departementstidenden*. 1848-70.
- Eaton, J.W. 1929: *The German Influence in Danish Literature in the Eighteenth Century: The German Circle in Copenhagen 1750-1770*. Cambridge.
- Forsættelsen af Beskrivelsen: *Forsættelse af Beskrivelsen over Danske Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling fra 1788-1839*, Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, håndskrift: XVII:b:II.
- Gaedechens, O.Chr. 1843: *Die Neueren Hamburgischen Münzen und Medaillen. Eine Fortsetzung des Hamburgischen Münz- und Medaillen-Vergnügens von Langermann*. Hamburg.
- Hoffmann, Rainer 2007: Auf Dichters Spuren – eine Bootsfahrt auf der Oberalster im Jahr 1788 und eine im Jahr 2006, *Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 37-65.
- Jensen, Jørgen Steen
- 1994a: Bauert, G.V., i Weilbach, I, 186.
 - 1994b: Christensen, C., i Weilbach, I, 502f.
 - 2005: De danske medaljestempler i Møntsamlingen, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 113-123.
- Johansen, Hans Chr.
- 1966: J.G. Büsch's Economic Theory and his Influence on the Danish Economic and Social Debate, *The Scandinavian Economic History Review*, I, 18-38.
 - 1968: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*. København.
- Jørgensen, Sven-Aage 1997: Litteraturbyen København i holstensk-tysk perspektiv, i Lundgreen-Nielsen, Flemming (red.): *København læst og påskrevet: Hovedstaden som litterær kulturby*. København, 93-107.
- Kohl, Katrin 2000: *Friedrich Gottlieb Klopstock*. Stuttgart.
- Krohn, F.C. 1884: *Katalog over den Dødsboet efter Prof., Medailleur F. C. Krohn tilhørende Samling af danske, norske og svenske Mønter og Medailler*. København.
- Lachmund, Fritz 1974: *Altona & Ottensen: Bilder aus vergangenen Tagen*. Hamburg.
- Lange, Chr. 1912: *Chr. Langes Samling schleswig-holsteinscher Münzen und Medaillen*. II. Berlin.
- Lohmeier, Dieter et al. (red.) 2000: *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck*. Bd. 11. Neumünster.
- Mews, Karl 1927: Blankensteins wirtschaftliches Leben im Wandel der Zeiten, i Weselscheid, H. & Weiss, A. (red.): *Alt=Blankenstein ein Heimat= und Festbuch Herausgeben zur 700=Jahr=Feier von Burg und Stadt Blankenstein an der Ruhr*, Blankenstein, 134-162.
- Märcher, Michael
- 2005: *Mønten i Altona 1771-1812*. Kandidatspeciale, historie, Aarhus Universitet, upubliceret.
 - 2006: Stjerner fra 1788, *Numismatisk Rapport* 87, 9-13.
- Möller, Kurt Detlev 1954: Poppenbüttel, Wellingsbüttel und Wandsbek in einer Reisebeschreibung aus der Zeit um 1785, *Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 21-28.
- RA, 216: Rigsarkivet, arkivnr. 216: Det Kgl. Mønt- og Medaillekabinet 1718-1849.
- RA, 399: Rigsarkivet, arkivnr. 399: Finanskollegiet 1784-1816.
- RA, 420: Rigsarkivet, arkivnr. 420: Sager vedr. møntvæsnet 1771-1848(64).
- RA, 442, MiA: Rigsarkivet, arkivnr. 442: Den kgl. Mønt 1692-1874, Mønten i Altona.
- RA, 442, MiK: Rigsarkivet, arkivnr. 442, Den kgl. Mønt 1692-1874, Mønten i København.
- Rosenfeld, Angelika 2006: *Alsterschiffe, Silbermünzen und eine "Burg" : Die Geschichte Poppenbüttels*. Hamburg.
- Rossel, Sven H. 1981: Klopstock, F., i DBL 3, VIII, 45f.
- Schoubye, Jørgen 1979: Bernstorff, J.H.E., i DBL 3, II, 35-42.
- Stein, Th. 1894: Christen Christensen, dansk Medailleør, *Museum*, V, 2, 205-17.
- Svendsen, Knud Erik 1968: Perioden

Fig. 8: Forsidestemplet. Bemærk revner. Cirka 1.746 gram. Højde inklusiv og eksklusiv forhøjningen med graveringen cirka 58 og cirka 54 mm. Forhøjningens diameter cirka 43 mm. Stemplets korpus er cirka 66x68 mm.

Fig. 9: Bagsidestemplet med musen. Bemærk slidtågen, det vil sige den begyndende sammentrykning/sammensynkning af stemplet. Cirka 1.324 gram. Højde inklusiv og eksklusiv forhøjningen med graveringen cirka 58 og cirka 52 mm. Forhøjningens diameter cirka 42 mm. Stemplets korpus er målt ved den ene ende cirka 60x59 mm.

Fig. 10: Bagsidestemplet med lyren. Cirka 1.777 gram. Højde inklusiv og eksklusiv forhøjningen med graveringen cirka 63 og cirka 57-58 mm. Forhøjningens diameter cirka 43 mm. Stemplets korpus er cirka 66x65 mm.

- 1700-1818, i Hoffmeyer, Erik (red.): *Dansk Pengehistorie*. Bd. 1. København
- Weilbach: Hartmann, S. (ed.): *Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon*. 4. udg. 1994-2000. I-IX. København.
- Wilcke, J.
- 1927: *Kurantmønten 1726-1788*. København.
 - 1929: *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler : Møntvæsenets sammenbrud og genrejsning 1788-1845*. København.

¹ Der findes adskillige medaljer med afbildning af Klopstock – og også mønter for eksempel DDR 5 mark 1978 (175 år efter hans død) og Liberia 20 dollar 2001 (Quedlinburg, UNESCO verdens-kulturarv).

² Jensen 1994a. Digtermedaljer i Den kgl. Mønt- og Medallesamling har været omtalt i dette tidsskrift. Se Bendixen 1976, der handler om en medalje for Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769).

³ Greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff, der blandt andet var udenrigsminister 1751-70. Schoubye 1979.

⁴ Jørgensen 1997, 95.

⁵ Angående J.G. Büsch og hans betydning se eksempelvis Johansen 1966; Johansen 1968 og Svendsen 1968, 104.

⁶ Citeret efter Hoffmann 2007, 48. Hans Christian Olde er blandt andet nævnt i Wilcke 1927; Wilcke 1929; Möller 1954; Clasen 1972; Clasen 1973; Lachmund 1974; Clasen 1976; Lohmeier 2000; Märcher 2005; Märcher 2006; Rosenfeld 2006. "Oldes Hof" er afbilledet i Rosenfeld 2006, 55, hvor blandt andet også Oldes relationer til Klopstock (s. 56) omtales i kapitlet: Der Musenhof des Hinrich Christian Olde.

⁷ Lachmund 1974, 104f. og www.kirche-ottensen.de. Se mere om Klopstock og hans virke i for eksempel Eaton 1929; Cedergreen Bech 1981, 172f.; Rossel 1981 og Kohl 2000.

⁸ RA, 399, Journaler, 1803, sag 1497; Gaedechens 1843, 249f.; Departementstidenden, 1869, 961f.

⁹ Märcher 2005, 40f. Rent guld er 24 karat, og der går 12 gren på en karat. Rent sølv er 16 lod, og der går 18 gren på et lod.

¹⁰ Märcher 2005.

¹¹ RA, 399, Journalsager, 1803, sag 1497.

¹² Beskrivelsen 1791; Forsættelsen af Beskrivelsen. Det er uklart, hvornår de anvendte oplysninger oprindeligt er nedskrevet hos/indgået til Den kgl. Mønt- og Medallesamling. Oplysning-

gerne – altså reelt bindet kaldet forsættelsen – er renskrevet af Ludvig August Læssøe (1808-78) i midten af 1830'erne. De anvendte oplysninger er plausible. Renskriften skete eksempelvis før Bauert stoppede som stempelskærer ved Mønten i Altona. RA, 216, Protokol angående Mønt- og Medaillekabinetet, 1832-1838.

¹³ Gaedechens 1843, 249; Lange 1912, nr. 1048; Bergsøe 1893, nr. 1115. Der findes også eksemplarer i kobber, der var for eksempel et i Frederik Christopher Krohns (1806-1883) samling; Krohn 1884, nr. 247. Den kgl. Mønt- og Medallesamling har et eksemplar i både kobber og sølv af begge medaljer. Det var i 1800-tallet almindeligt med godkendelses-/prøvestykker i kobber, men der kan også være tale om senere prægninger af kobbermedaljer. Til artiklen er kobbereksemplarenes data, proveniens og rolle ikke undersøgt.

¹⁴ RA, 442, MiA, Kopibog, 3/2-1804. I regningen anvendes lybsk møntregning. I artiklen er talene gengivet efter dansk møntregning.

¹⁵ 1 dukat er lig 3,490 gram.

¹⁶ RA, 442, MiK, Indkomne breve, 1771, 35.

¹⁷ 1 mark er lig 16 lod. Marken (den kølnske vægtmark) var lig 233,855 gram.

¹⁸ Eksempelvis Lange 1912, nr. 1048; Tietjen+CO., auktion 94, den 8. oktober 2004, (Hamburg), nr. 51.

¹⁹ RA, 420, Altona Mønts inventarier, 1790-1857, 1822; RA, 442, MiA, Inventarier, 1773-1862, 1822.

²⁰ Märcher 2005, 34.

²¹ Märcher 2005, 51. Mews 1927 har en del faktuelle oplysninger om det betydelige firma Johan & Caspar Halbach & Söhne.

²² Prægning, som blandt andet giver ophøjet kant og bedre præge kvalitet.

²³ RA, 442, MiK, Kopibog, 1843, 316.

²⁴ RA, 442, MiA, Kopibog, 6/8-1841; RA, 442, MiA, Indkomne breve, 1841, 35; RA, 442, MiK, Indkomne breve, 1843, 369 og 1845, 534; Jensen 2005. Om Christen Christensen se Stein 1894 og Jensen 1994b.

²⁵ Det synes ikke særlig sandsynligt, at der skulle være fremstillet flere end to forsidestempler til Klopstockmedaljerne. Men der må her gøres opmærksom på, at observationerne kun bygger på undersøgelser af eller oplysninger om knap 10 eksemplarer.

²⁶ Bergsøe 1893, 174.

²⁷ Alle fotos gengivet i artiklen er taget af forfatteren.

²⁸ Bergsøe 1893, 174.

Kunsthåndværk Kina *– betalingsmidler fra en anden verden*

Spademønt

En lille særudstilling på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet sætter fokus på kinesiske betalingsmidler gennem tiden. Den gængse opfattelse af at mønter er runde bliver sat på en hård prøve når bl.a. sneglehusmønter, smukke redskabsmønter og teblokke bliver præsenteret.

Udstillingen åbner d. 8/8-2008

NATIONALMUSEET

Auktioner på internettet

www.lauritz.com

Lauritz.com er i dag Danmarks største auktionshus og Skandinaviens førende kvalitetsauktion på internettet.

På få år har Lauritz.com etableret en handelsplatform med over 300.000 besøg og 130.000 bud ugentligt. Hver dag introduceres ca 1.000 nye varer.

Handel på www.lauritz.com bygger på åbenhed, overskuelighed og tillid. Klik ind på www.lauritz.com og læs, hvordan du hurtigt, nemt, sikkert og billigt kan sælge og købe effekter på auktion. Hvis du vil sælge eller have vurderet din samling, kan du kontakte 1 af de 14 lokale Lauritz.com huse i Skandinavien.

Sælgersalær kun 10% (min. kr.100,- pr. lot)

Købersalær kun 18%

Afregning senest 30 dage efter hammerslag

Alle varer sættes på auktion senest 14 dage efter indlevering

Kvalitetsfoto af alle auktionsnumre

Fyldestgørende varebeskrivelse

Kvalificeret numismatisk betjening

Forsendelse mod betaling

Lauritz.com

A bid better

København/Herlev 4450 9800 · Helsingør 5858 5891 · Roskilde 4674 4040
Næstved 5577 3004 · Århus 7020 4460 · Aalborg 9812 3000 · Kolding 7633 6030
Ringkøbing 7244 9999 · Odense 6396 2240

Dateringen af Christian III's mønter 1534-1540

af Jens Christian Moesgaard

Tilbage i 2005 blev jeg bedt om at holde et indlæg på et seminar i Paris om Mønter og Militær. Jeg valgte at tale om Christian III's udmøntninger under Grevefejden 1534-1536, hvor møntmester Reynold Junges bevarede regnskaber tillader os at komme meget tæt på forholdene (Galster 1934). Det er tydeligt, at det er militærets behov, der styrede udmøntningen i disse borgerkrigstider. Møntstedet flytter med hæren, mønternes sølvindhold sænkes for at få ædelmetallet til at række længere, og udmøntningstilladelsen øges markant for at imødekomme hærens umættelige behov for penge.

Den interesserede læser kan i den trykte seminarberetning fra 2006 studere disse forhold nærmere (Moesgaard 2006). Under forberedelsen af mit indlæg til seminaret blev jeg imidlertid opmærksom på, at det var muligt – ved at sammenkoble detailoplysninger fra forskellige steder i regnskabet og fra enkelte andre kilder – at finde prægningen af Christians forskellige mønttyper fra perioden 1534-1540 meget mere præcist, end det fremgår af den gængse litteratur. Da dette må formodes at interessere danske læsere og i særligt grad møntsamlere, bringer jeg her en dansk oversættelse af de relevante dele af mit bidrag til seminarieretningen.

Reynold Junges møntregnskaber

Lidt skematisk sagt er Reynold Junges regnskaber inddelt i tre perioder:

- (1) 1534-1539 (Galster 1934, s. 1-81, 106-146).
- (2) 1539-1540 (s. 82-102).
- (3) 1540 (s. 103-105).

For hver periode opregner regnskaberne:

(A) Tilgangen af metal (bordservice, mønter osv.) til møntmesteren, med angivelser af dato,

sted, mængder, metallets kvalitet samt hvilken person eller administrativ instans, metallet kommer fra. Metallet skulle naturligvis smeltes om og præges som nye mønter.

(B) Vægt, lødighed og udmøntningstal for mønterne, nogle gange møntsted, men desværre uden præcise datoer for prægeperioderne.

(C) Udbetalinger af summer i færdigpræget mønt med angivelser af modtageren, stedet, datoen, mængden og nogle gange også den benyttede mønttype. Man må formode, at den mønttype, der bliver udbetalt som regel er den, der er i produktion på det pågældende tidspunkt. Der kan imidlertid også være tale om mønter, der var produceret tidligere og "lå på lager". Normalt ville mønterne tilgå kongen, men under borgerkrigen skulle det gå hurtigt, og Reynold Junge udbetalte direkte til især hærens officerer.

Oversigt over udmøntningerne

Christian III's mønter fra perioden bærer næsten alle årstal (tabel 1). Disse årstal er imidlertid ofte selvmodsigende, som for eksempel 4 skillingen fra København med årstal 1535, selvom denne by først kom i Christians hænder 29. juli året efter. 1 og 2 skillingerne med årstallet 1536 bærer titlen REX (kongen), og kongen bærer krone, selvom den officielle kroning først fandt sted 12. august 1537. I 1536 burde man benytte titlen REX ELECTUS (valgt konge) og ukronet buste ligesom på mønterne med årstallet 1535. Dette skyldes, at kongen efter sit løfte 6. april 1536 om at forbedre mønten ønskede at skjule, at han faktisk fortsatte med at producere dårlig krigsmønt indtil 1540. Derfor kunne han ikke sætte det rigtige årstal på (Galster 1934, s. XXII-XXIII). Eneste undtagelse (ud over mønterne fra Norge og Gotland) er speciedalerne med årstal 1537

og mønterne præget efter den slesvig-holstenske møntordning med årstal 1536 og 1537. Disse mønter var netop af god kvalitet, og her havde kongen intet at skjule, nærmest tværtimod.

I tabel 1 har jeg opsummeret mine resultater angående prægedatoer. På de næste par sider vil jeg give argumenterne for dateringerne.

Man kan dele Christian III's udmøntninger op til 1540 i fem kronologiske perioder, heraf én før borgerkrigen, tre under borgerkrigen 1534-1536, og den sidste efter krigen:

(1) Før borgerkrigen og lige i starten af den: god hertugelig udmøntning i Gottorp.

(2) Fra slutningen af 1534 til foråret 1535: Fire udmøntninger af klippinge først i Gottorp og siden i Århus. Det er krigsmønt i dansk møntregning.

(3) Fra forår til efterår 1535: Tre udmøntninger af 4 skillinge i Århus. Stadig krigsmønt.

(4) Fra efterår 1535 til slutningen af 1536: fortsættelse af 4 skillingen, og dernæst 2 og 1 mark. Krigsmønt.

(5) Fra slutningen af 1536 til 1540: fortsættelsen af 4 skilling, introduktion af 2 og 1 skillinge, alle efter krigsmøntfoden. I mindre opfang god mønt: genoptagelse af den hertugelige udmøntning, samt daler og halv-daler.

Herunder vil jeg forsøge at datere hver enkelt mønttype så præcist som muligt.

Hertugelige mønter (fig. 1-2). I 1534, både før krigen og lige i starten af den, blev der i Gottorp præget dobbelt- og halv-skillinge efter det hertugelige møntsystem, rhinske gylden og måske en daler-klipping (Thomsen 1948; G 123). Under krigen blev den hertugelige udmøntning suspenderet, da den var af alt for god kvalitet. Den blev først genoptaget i 1536, hvis man skal tro årstallet på mønten. Udbetalingerne i denne mønt kom dog først i gang i april 1538. Dobbeltskillingen var stadig i produktion i 1539/40. Hvad angår den rhinske gylden, angiver regnskaberne eksplicit udmøntninger i november 1536, 1537 og i 1539. Selvom indskriften angiver Slesvig som møntsted, er mønterne fra og med 1536 præget

i Roskilde og København (Galster 1934, s. 61-62, 81, 96, 99, 106-108, 111-114, jfr. 184-185).

Klipping (fig. 3). Endnu før december 1534 begyndte produktionen af devaluerede mønter efter dansk møntregning til betaling af tropperne på møntstedet i Gottorp. En planlagt udmøntning af 4 skilling blev skrinlagt. I betragtning af tidsnøden valgte man i stedet at lave primitive 2 mark klippinger. Regnskaberne oplyser, at de følgende tre udmøntninger af 2 mark klippinger, alle tre med årstallet 1535, blev produceret i Århus, hvis møntsted virkede fra januar til august 1535. 8 og 4 skilling klippingerne er ikke udspecificerede i regnskaberne, men de bærer det hemmelige mærke (tabel 3) for den sidste af udmøntningerne, så de er nok først kommet med sent i forløbet.

Første gang en udbetaling i klippingene nævnes er 9. marts, men der kan sagtens have været nogle tidligere, da mønttypen ikke er specificeret ved de første udbetalinger af mønter i Århus. Sidste udbetaling af klippinge er 6. december. Fra 30. juli skelner man ved udbetalinger mellem store klippinge (2 mark) og små klippinge (8 og 4 skilling). Møntstedets navn er ikke angivet i mønternes indskrift, men det kendes takket være regnskaberne oplysninger, ligesom de hemmelige mærker, der skal bruges til at skelne de fire udmøntninger (Galster 1934, s. 62-64, 109-110, 114-121).

4 skilling (fig. 4). Det er ikke sandsynligt (om end ikke helt umuligt), at klippingene og den "runde" 4 skilling er blevet produceret på samme tid. Vi ved imidlertid ikke, hvornår man skiftede fra den ene til den anden type. Det må være sket, før Reynold Junge forlod møntstedet i Århus i august 1535. Der var nemlig hele tre udmøntninger af 4 skillingen i Århus. De kan skelnes ved hjælp af hemmelige mærker, som specificeres i regnskaberne (tabel 3). Da produktionen startede i Roskilde i september 1535, møntede man først efter betingelserne for den tredje og sidste udmøntning i Århus. Det ses ikke i regnskaberne, men man kender en variant med denne udmøntnings mærke

*Fig. 1. 2 skilling lybsk,
1534, Slesvig*

*Fig. 2. 1/2 skilling lybsk,
1534, Slesvig*

*Fig. 3. Ensidig klipping,
1535, Århus*

*Fig. 4. 4 skilling,
1535, Roskilde*

*Fig. 5. 2 skilling,
1536, Århus*

*Fig. 6. 1 skilling,
1536, Ribe.*

(Schou 1926, nr. 1535-146). I betragtning af denne variants store sjældenhed, må udmøntningen have været begrænset. Man er hurtigt vendt tilbage til udmøntningsformlen for den 2. udmøntning. Alle øvrige kendte eksemplarer fra Roskilde, København og Ribe bærer nemlig 2. udmøntningsmærke. 4 skillingen var stadig i produktion i 1539-40, hvor regnskaberne eksplicit foreskriver udmøntningsformlen for 2. udmøntning.

Første kendte udbetaling i 4 skillinger er fra 26. juni 1535, og den blev brugt helt til 1539/40. Alle kendte eksemplarer bærer årstallet 1535, selvom de altså er lavet helt til 1539/40. Møntstedets navn står eksplicit i bagsidens omskrift (Galster 1934, s. 64-66, 70-72, 97, 100-101, 109-110, 118-133, jfr. s. 184-185).

2 og 1 mark (fig. 7-8). I slutningen af 1535 blev der indført to nye nominaler, 2 og 1 mark. Fabrikation er udtrykkeligt dokumenteret i Roskilde 28. april 1536, men mønterne brugtes allerede i udbetalinger senest 11. november 1535 og dernæst jævnlige frem til 3. september 1536. Derefter kendes der kun to isolerede tilfælde af udbetalinger 29. august 1537 og i 1539/40 (Galster 1934, s. 55, 66, 70-71, 76, 100, 120-130). Møntstedets navn nævnes ikke i omskriften, men den dokumenterede produktionsperiode svarer til Roskildes aktivitetsperiode.

Daler (fig. 9). Daleren og halv daleren bærer årstallet 1537 og blev præget i 20 uger i anden halvdel af året og overgivet til kongens sekretær 12. januar 1538 (Galster 1927, s. 279; Galster 1934, s. 81, 114). De bærer ikke møntstedsangivelse, men må været præget i København.

2 og 1 skilling (fig. 5-6). Den første sikkert daterede omtale af 2 og 1 skillingerne er forslaget til møntreform fra 21. oktober 1537. Hvis man ellers kan regne med, at regnskaberne er nogenlunde dækkende, blev 1 skilling kun brugt i udbetalinger fra 9. til 16. april 1538. Den mangler fuldstændigt i regnskaberne for årene 1539-1540. Hvad angår 2 skillingen, nævnes den i produktionstillene for alle tre perioder,

1534-1539, 1539-1540 og 1540. Det fremgår, at kun 20 % af den samlede produktion fandt sted før 1539, 35 % i 1539-40 og ikke mindre end 45 % i 1540. Den benyttes udelukkende i betalinger i 1539/1540 (Galster 1934, s. 66-68, 98, 100, 104, 133-134, 200, jfr. 184-185).

Alle kendte eksemplarer af 2 og 1 skillingerne bærer årstallet 1536. Men som Galster bemærkede, viser disse mønter kongen med krone på hovedet, og i indskriften benyttes titlen 'REX' (konge). Alle øvrige mønter præget før kongens officielle kroning 12. august 1537 bærer ellers det ukronede monogram (klippingerne) eller den ukronede konge og titlen 'REX ELECTUS' (valgt konge) (4 skilling, 2 og 1 mark). 2 og 1 skillingerne er derfor sandsynligvis først blevet indført efter kroningen. Man har valgt et falsk årstal for at skjule at produktionen af dårlig krigsmønt fortsatte til trods for kongens løfte 6. april 1536 om at forbedre mønten (Galster 1934, s. XXII-XXIII). Hvis ræsonnementet fremlagt her er korrekt, må 1 og 2 skillingen altså være indført mellem 12. august og 21. oktober 1537.

Den norske udmøntning (fig. 10-11). I 1535, ifølge årstallet på mønten, tog slotsherren på Akershus initiativ til at præge en 4 hvid. I Bergen var der ligeledes i fire måneder i 1537 en produktion af 4 hvid (Galster 1927, s. 279-280; Galster 1934, s. XXIV, 74-75).

Den gotlandske udmøntning (fig. 12). Udmøntningen af dårlige 1 skillinger i Visby 1535-1537 er veldokumenteret i de skriftlige kilder. Reynold Junge havde intet med denne udmøntning at gøre (Galster 1972, s. 37).

Møntsteder

Regnskaberne giver også mulighed for at komme tættere på de mange møntsteders aktivitetsperioder. Jeg har opsummeret oplysningerne i tabel 2.

Gottorp. I starten af borgerkrigen var Christian (III) i besiddelse af det hertugelige møntsted, som siden 1522 lå i Gottorp (møntstederne i kongeriget, Malmø og København, var i hænderne på Christian II's tilhængere). Dette slot var hertugernes residens, lidt

Fig. 7. 2 mark, 1535, Roskilde

Fig. 8. 1 mark, 1535, Roskilde

Fig. 9. Daler, 1537, København.

A. Hertugelige mønter

Mønttype	Møntsted	Årstal	Formodet prægeperiode	Reference
Rhinsk gylden	Gottorp	uden år	sommer-efterår 1534	G 130
2 og ½ skilling	Gottorp	1534	sommer-efterår 1534	G 132-133
Rhinsk gylden	Roskilde, København	1536	november 1536-37, 1539	G 131
2 skilling	Roskilde, København	1536,1537	slutningen af 1536-39/40	G 132

B. Kongelige mønter, Danmark

2 mark klipping, 1. udmøntning	Gottorp	1534	slutningen af 1534	kendes ikke i dag ¹
2 mark klipping, 2. udmøntning	Århus	1535	allerførst i 1535	Schou 50 ²
2 mark klipping, 3. udmøntning	Århus	1535	begyndelsen af 1535	G 92A
2 mark klipping, 4. udmøntning, 8 og 4 skilling klipping	Århus	1535	omkring foråret 1535	G 92B, 93-94
4 skilling, 1. udmøntning	Århus	1535	omkring foråret 1535	G 95A
4 skilling, 2. udmøntning	Århus	1535	omkring sommeren 1535	G 95B
4 skilling, 3. udmøntning	Århus	1535	omkring sommeren 1535	kendes ikke i dag ³
4 skilling, 3. udmøntning	Roskilde	1535	efterår 1535	Schou 146
4 skilling, genoptagelse af 2. udmøntning	Roskilde, København, Ribe, Århus (?)	1535	efterår 1535-1539/1540	G 95B (genoptaget), 99, 104, 107
2 og 1 mark	Roskilde	1535	efterår 1535-1536	G 97-98
Daler, halvdaler	København	1537	slutningen af 1537	G 101-103
2 skilling	Århus, Roskilde, København, Ribe	1536	efterår 1537 (?) -1540	G 96, 100, 105, 108
1 skilling	København, Ribe	1536	efterår 1537 (?) -1538/1539	G 106, 109

C. Kongelige mønter, Norge

1 skilling (4 hvid)	Oslo	1535	1535- ?	G 175
1 skilling (4 hvid)	Bergen	1537	1537 (4 måneder)	G 176

D. Særudmøntning for Gotland

1 skilling	Visby	1535, 1536, 1537	1535-1537	G 147
------------	-------	------------------	-----------	-------

Tabel 1. Mønter præget i Christian III's navn, 1534-1540.

<i>Møntsted</i>	<i>Start</i>	<i>Slut</i>
Gottorp	åbnes 1522	december 1534 eller snart derefter
Århus	åbnes januar 1535	forlades af Junge august 1535, men fortsætter sandsynligvis mindst til august 1537/ september 1538
Roskilde	september 1535	fortsætter sandsynligvis mindst til august 1537
København	eksisterende møntsted overtages ved Københavns overgivelse juli 1536	fortsætter hele perioden
Ribe	?	efteråret 1538
Oslo	1535	kort tid efter
Bergen	1537	4 måneder senere
Visby	udmøntning genoptages 1535	standses 1537

Tabel 2. Christian III's møntsteder, 1534-1540.

udenfor Slesvig by. Der lod han slå mønter efter det hertugelige møntsystem. I slutningen af året 1534 fik møntstedet ordre på at producere devaluerede mønter efter det danske møntsystem til betaling af lejesoldaterne. Den sidste levering af metal til møntstedet fandt sted 4. december 1534, og møntstedet lukkede sandsynligvis kort tid efter (Galster 1934, s. 1-4, 109-114; Thomsen 1948). Herefter var der ingen møntproduktion i hertugdømmerne før 1544, hvor en ny møntsmedje åbnede i Flensborg (Hede 1978, s. 156).

Århus. I december var Christians hær i Vest- og Nordjylland for at bekæmpe Skipper Clements bondeoprør. Man besluttede at flytte møntproduktionen til Århus for at være tættere på hæren. Anlæggelsesomkostningerne var betydelige. Fra 4. januar 1535 kendes udbetalinger af mønt fra møntstedet i Århus, men vi ved ikke, om det drejer sig om mønt præget i Gottorp eller i Århus. Den første kendte indlevering af metal til møntstedet fandt nemlig først sted 4. februar. Møntstedet var i aktivitet under hele hærens vinterkvarter i Jylland og under dens kampagne på Fyn i foråret 1535. Placeringen af møntstedet var velvalgt, da Østjylland ikke var berørt af Skipper Clements oprør. Imidlertid blev situationen potentielt farligere, da hæren i marts 1535 rykkede til Fyn. Møntleverancerne

skulle så over Lillebælt, hvor den fjendtlige lybske flåde kunne angribe skibene. Der kendes dog ingen sådanne episoder. Ifølge Junges regnskaber fandt sidste udbetaling i Århus sted 27. juli og sidste modtagelse af metal 1. august. Imidlertid blev møntstedet ikke lukket ved Junges afrejse, eller også blev det genåbnet kort tid efter. Vi kender nemlig 2 skillinge fra Århus, der sandsynligvis er præget efter august 1537. Det var dog ikke længere med Reynold Junge som møntmester. 2. september 1538 blev møntmesteren Hans van der Viidhe udnævnt til borger i byen (Galster 1934, s. 4-10, 76-79, 109-110, 114-119; Galster 1957, s. 26-27).

Roskilde. I juli 1535, satte hæren over til Sjælland og påbegyndte belejringen af København. Møntproduktionen blev straks overført til Roskilde, der lå i passende afstand vest for København. Der var store anlæggelsesudgifter, og der blev indkaldt ekstra mandskab. Udbetalinger af mønter fandt sted fra 2. september 1535 til 23. september 1536, indleveringerne af sølv fra 5. september 1535 til 14. september året efter (Galster 1934, s. 10, 57, 77-80, 119-131). Fra september 1536 angives stedet for udbetalingerne og indleveringerne ikke længere altid i regnskaberne, så udmøntningen i Roskilde kan sagtens have fortsat uden at det kan ses i udbetalings- og indleveringslisterne. Faktisk

<i>Mønttype</i>	<i>Møntsted</i>	<i>Hemmeligt mærke</i>
Klipning, 1. udmøntning	Gottorp	Årstal 34 og to trekanter
Klipning, 2. udmøntning	Århus	Årstal 35, kløverblad med bøjet stilk
Klipning, 3. udmøntning	Århus	Årstal 35, kløverblad med bøjet stilk og 2 prikker
Klipning, 4. udmøntning	Århus	Årstal 35, kløverblad med lige stilk og 2 prikker
4 skilling, 1. udmøntning	Århus	Årstal under brystbillede, 2 cirkler ved skjold
4 skilling, 2. udmøntning	Århus, Roskilde, Ribe, København	Årstal ved skjold
4 skilling, 3. udmøntning	Århus, Roskilde	Uden kløverblad på bagsiden

Tabel 3: Hemmelige mærker til at skelne mellem forskellige udmøntninger af samme mønttype (jfr. Galster 1934, s. 109-110).

kender vi en udmøntning af rhinsk gylden 30. november 1536 (Galster 1934, s. 107). Hvis min datering af 2 skillinger er rigtig (se ovenfor), så viser det unikke eksemplar fra Roskilde (tabel 1) at produktionen fortsatte mindst til efteråret 1537.

København. København overgav sig til Christian III 29. juli 1536. Allerede 21. august fandt der en udbetaling af mønter sted i selve København (før det var der foretaget adskillige udbetalinger i lejren foran København). Handler det om mønter præget i Roskilde, eller har man straks overtaget det allerede eksisterende møntsted i København? Den omstændighed, at man overførte guld fra Københavns slot til møntstedet i Roskilde til udmøntningen af rhinsk gylden 30. november, tyder på, at møntstedet i København endnu ikke var i aktivitet på det tidspunkt. 5. november fandt den første indlevering af metal sted i København (Galster 1934, s. 57, 79, 107, 129). Der omtales ikke udgifter til at få møntstedet op at stå. Man har nok uden videre kunnet overtage Christian IIs tilhængeres møntsted.

Ribe. Man kender 4, 2 og 1 skillinger fra Ribe. Denne udmøntning var ikke forestået af Reynold Junge. Han betalte imidlertid et gratiale til personalet, da møntstedet efter ordre fra kongen lukkede i efteråret 1538. Det må betyde, at personalet tidligere havde arbejdet for Junge. Galster antager, at det drejer sig om personale, som blev sendt til Ribe, da Roskilde lukkede, hvilket Galster daterer til slutningen af året 1536 (Galster 1934, s. XXIII-XXIV,

74, 151, 190; Galster 1947). Ovenfor har jeg imidlertid argumenteret for, at produktionen fortsatte i Roskilde. Følgelig ved vi intet om tidspunktet for og omstændighederne omkring åbningen af møntstedet i Ribe.

Oslo. Der var en kortvarig udmøntning i 1535 på initiativ fra slotsherren på Akershus (Galster 1972, s. 39-40).

Bergen. Under felttoget mod ærkebispens af Trondheim i 1537, havde man brug for penge til betaling af tropperne. Reynold Junge sendte personale til Bergen, selvom han ikke havde ansvar for udmøntningen, der varede fire måneder (Galster 1934, s. XXIV, 74-75).

Visby. Lensherre Henrik Rosenkrantz tog i 1535 initiativ til en udmøntning af dårlige 1 skillinge. Udmøntningen blev standset i 1537 (Galster 1972, s. 37).

Reynold Junges regnskaber tillader også andre undersøgelser. Galster har allerede belyst retssagen mod Junge for underslæb (Galster 1934). Men man kan for eksempel også studere, hvor sølvet kom fra, hvilke ældre og udenlandske mønttyper, der blev nedsmeltet for at skaffe metal, hvem de færdige mønter blev udbetalt til, udmøntningsomkostningerne... Feltet er frit for interesserede forskere!

Fig. 10. Skilling 1535 Oslo.

Fig. 11. Skilling, 1537, Bergen.

Fig. 12. Skilling, 1536, Visby

Litteratur:

Ernst, Axel, anmeldelse af Galster 1957, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1957, s. 191-193.

G = Galster 1972.

Galster, Georg, „Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534-1540“, *Festskrift til Kr. Erslev*, København 1927, s. 271-290.

Galster, Georg (udg.), *Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534-1540*, København, 1934.

Galster, Georg, „Ribe Mønt“, *Fra Ribe Amt*, 1947, s. 587-619.

Galster, Georg, *Århus' mønter*, København 1957 (oprindeligt udgivet i Den gamle Bys Årbog, 1956)

Galster, Georg, *Unionstidens udmøntninger*, København, 1972

Hede, Holger, *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1977*, 3. udg., København, 1978 (1963).

Moesgaard, Jens Christian, ”Monnaie et armée pendant la Guerre civile danoise de 1534-1536“, Dominique Hollard (udg.), *L'armée et la monnaie. Actes de la journée d'étude du 10 décembre 2005*, Paris 2006, s. 61-73.

Schou, H. H., *Beskrivelse af danske og norske Mønter 1448-1814-1923*, København, 1926.

Thomsen, Christian Jürgensen (med en kommentar af Georg Galster), „Forsøg til en Beskrivelse og Forklaring over tvende mærkværdige hidtil ubekjendte danske Nødmønter“, *Nordisk numismatisk årsskrift*, 1948, s. 101-108.

Wilcke, Julius, *Renæssancens Mønt- og Pengeforhold 1481-1588*, København, 1950.

1 G 82 blev af Schou (Chr. III, 1534-1) og Galster 1934 tolket som denne udmøntning. Imidlertid har Wilcke (1950, s. 227-229), fulgt af Galster 1972 korrekt tilskrevet den Christian IIs tilhængere.

2 G 83 blev af Schou (Chr. III, 1535-17) og Galster 1934 tolket som denne udmøntning. Imidlertid har Wilcke (1950, s. 227-229), fulgt af Galster 1972 korrekt tilskrevet den Christian IIs tilhængere. Af Galster 1972 fremgår det under nr. 92, at denne udmøntning ikke kendes i dag. Imidlertid svarer en unik mønt præcist til denne udmøntning (Schou, Chr. III, 1535-50, forkert beskrivelse af et lige afklippet trekløver, der i virkeligheden har bøjet stilk, således som beskrevet i Reynold Junges regnskaber, se Galster 1934, s. 109), hvilket Galster da også havde bemærket i sin artikel om mønter fra Århus (Galster 1957, s. 21).

3 Se dog Ernst 1957, s. 193.

Guldbrakteater på dansk

For godt tre år siden havde jeg den store fornøjelse at anmelde Morten Axboes store værk *Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit 4.1, Herstellungsprobleme und Chronologie* i dette blad.¹ Nu har Morten Axboe begået endnu en bog, denne gang på dansk. *Brakteatstudier* udgør sammen med den store tyske afhandling og tre forskningsartikler Morten Axboes doktordisputats, der blev forsvaret på Københavns universitet d. 29. juni sidste år.

To emner går igen i Morten Axboes forskning. Det første er spørgsmålet om hvorledes brakteaterne blev fremstillet, det andet omhandler det store problemkompleks vedrørende brakteaternes kronologi. Den tekniske diskussion om fremstilling af brakteater blev først angrebet i den ældste af de artikler, som indgår i Morten Axboes disputats: *The Scandinavian gold bracteates. Studies on their manufacture and regional variation (Acta Archaeologica 52, 1981 (trykt 1982), s. 1-87.* En stor del af diskussionen handlede dengang om hvorvidt brakteaterne blev lavet ved anvendelse af en positiv 'patrice', en teknik der i yngre jernalder er blevet anvendt til fremstilling af f.eks. guldgubber eller presblik, eller med et negativt prægestempel, en 'matrice'. Morten Axboe argumenterede i 1982 for at man havde anvendt matricer, og siden er der rent faktisk fundet to matricer af bronze, begge til de såkaldte D-brakteater, så her fik han altså ret! Efter selve prægningen af brakteaten er dens bort i visse situationer blevet yderligere udsmykket ved hjælp af punsler, og til sidst er randtråd og øsken blevet sat på brakteaten. Også denne del af produktionen blev diskuteret grundigt i 1982-artiklen, og begge emner opsummeres i den nye bog (s. 13-25).

Hovedvægten lægges på kronologidiskussionen. Morten Axboe forklarer fint om de arbejdsmetoder, som han anvendte i sin store tyske bog fra 2004. Han fastholder sin tidligere opfattelse, at brakteaterne blev produce-

ret i Danmark/Sydskindinavien i en relativt kort periode fra 450 til 550 e.Kr., og da der er almindelig enighed om, at brakteatmotivernes forbilleder kan findes på romerske mønter og medaljoner fra Constantin den Store og hans sønners tid i første halvdel af 300-tallet, så var det naturligt at Ulla Lund Hansen, som anden opponent til disputatsforsvaret, tog fat i det besynderlige forhold at brakteaterne bruger 100 år gamle mønter som forbilleder. Det lykkedes dog ikke at 'lukke hullet' i denne omgang.

Sluttelig diskuteres brakteaternes anvendelse kort og Morten Axboe genfremsætter sit tidligere forslag om at brakteaterne, sammen med stort set alle andre tilgængelige guldgenstande, blev ofret i forbindelse med 'Året uden sommer' i 536 e.Kr.²

Bogen er desuden forsynet med en næsten 20 sider lang engelsk opsummering.

Den danske bog bygger i høj grad på de tidligere udgivelser, og kan på mange måder ses som en forkortet (læs-let) version af disse. Den er fint illustreret med gode stregtegninger og kort, og en lang række fine fotografier, herunder en del i farver, der giver gode muligheder for at fordybe sig i de mange spændende detaljer på brakteaterne.

Helle W. Horsnæs

Morten Axboe: *Brakteatstudier*, Nordiske Fortidminder Serie B, Bind 25. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København 2007. ISBN 978 87 87483 80 7. 195 sider, rigt illustreret. Pris 375 DKK Forhandles bl.a. i Nationalmuseets butik: butik@natmus.dk; www.museumsbutikken.dk

1 Nr. 1, februar 2005, 33-34

2 M. Axboe: Amulet pendants and a darkened sun. On the function of the gold bracteates and a possible motivation for the large gold hoards, in: B. Magnus (ed.): *Roman gold and the development of early Germanic kingdoms*, KVHAA Konferenser 51, Stockholm 2001, 119-135.

M. Axboe: Året 536, *Skalk* Nr 4. 2001, 28-32

Storværk om Hoen-skatten

Det længe ventede storværk om den norske Hoen-skat er nu udkommet. Hoen-skatten er et i nordisk vikingetidssammenhæng enestående fund af mængder af guldsmykker og -mønter samt andre pragtgenstande fra 800-tallet. Det blev fundet i 1834 i Hoen, godt 50 km vest for Oslo, og det blev publiceret allerede året efter. Skønt der i årenes løb er skrevet mangt og meget om fundet, er det ikke siden blevet fremlagt i en detaljeret og opdateret samlet fremstilling. Det er den, der nu foreligger.

Bogen falder i to dele. Først skriver 14 specialister i syv kapitler med adskillige underkapitler om forskellige aspekter eller genstandsgrupper (s. 13-220). Sidste del af bogen er et meget grundigt katalog over de 206 genstande, der udgør fundet (s. 221-285). På 72 plancher illustreres alle genstandene samt sammenligningsmateriale med videre.

Fundhistorien og forskningshistorikken vies en del plads i bogen (især s. 13-15, 29-36, 165-166). Blandt andet gengives C. A. Holmboes oprindelige publikation af fundet på latin fra 1835 som facsimile i appendiks A (s. 289-305). Dog kom den også på norsk samme år, og ligeledes en fremlæggelse på tysk i 1835 og på fransk i 1836. Det må siges at være hurtig og effektiv vidensspredning! En samlet fremlæggelse på vor tids verdensprog engelsk har imidlertid måttet vente til 2006 med udgivelsen af det nye værk...

De 20 mønter er, med Kolbjørn Skaares ord, et "strange [...] numismatic *mixtum compositum*" (frit oversat "en mærkværdig blandet landhandel af mønter"): 16 guldmønter (en senromersk, to byzantinske, en meovingisk, tre karolingiske og ni islamiske) og fire forgyldte sølv mønter (en islamisk, to karolingiske og en angel-saksisk). De er alle monteret til brug som elementer i et hængesmykke, der ligeledes omfatter størstedelen af de øvrige genstande i fundet. Mønterne behandles i tre kapitler. Skaare bidrager til "the

answer of essential questions concerning date and provenance" (s. 165-172), James E. Knirk skriver om graffiti på mønterne, heriblandt en runeindskrift (s. 173-179 og planche 67-68), og Mark Blackburn behandler ophængningsmonteringerne (s. 181-199). I kataloget fylder mønterne også godt (s. 262-275, nr. 55-74 og planche 22-23).

Meget af møntkapitlerne handler om, hvordan og hvornår mønterne er kommet til Norge, og om det er sket på én gang eller drypvist. Det ligger i bogens koncept, at forfatterne ikke nødvendigvis skal være enige. Ved sammenligning med fund fra Nordafrika fremsætter Skaare den hypotese, at de islamiske guldmønter kan være kommet samlet til Norge (s. 171). Knirk tilslutter sig, at graffitien på dem er så ens, at de må have en fælles historie (s. 179). Derimod mener Blackburn, at ophængningsringene er så forskellige, at mønterne må være kommet i flere omgange (s. 199). Det er sjældent, at der går så meget i detaljer med graffiti og ophængningsmontering som her, og det er inspirerende at se, hvorledes den veludforskede detalje kan bidrage med værdifulde oplysninger til helheden, selvom konklusionerne ikke altid er entydige.

I det hele taget gør forfatterne meget ud af at fremhæve, at det her drejer sig om helt exceptionelle mønter. Vikingetiden var en sølverperiode, og guld, det være sig mønter eller smykker, er i sig selv sjældent. For eksempel udgør de ni islamiske guldmønter mere end halvdelen af samtlige kendte fund i hele Skandinavien fra vikingetiden (s. 169). De karolingiske mønter har alle portrætbuster på. Disse er sjældne i de karolingiske møntserier, og Hoen-mønterne må repræsentere et helt bevidst udvalg af eksemplarer. At gruppen indeholder tre guldmønter, der ellers er uhyre sjældne blandt karolingiske mønter, understreger bare fundets helt specielle status (s. 181-182).

I sådant et værk må der være fejl og mangler. Side 168-169 siges det, at angel-saksiske mønter før 840 indenfor Skandinavien kun findes i Norge, men der fandtes faktisk for et par år siden en Cross-and-Crosslet penny fra Coenwulf af Mercia, præget ca. 810-821, på Toftegård-bopladsen ved Køge i Danmark (*Numismatic Chronicle* 1999, s. 330, pl. 34,7). Side 198 siges det, at den efterligning af en islamisk guldmønt, der blev fundet på Bornholm for nogle år siden, skulle være khazarisk. Det var også tolkningen, da den blev fremlagt her i bladet (2002, s. 91-94). Siden har Lutz Ilisch imidlertid overvejet, om den ikke skulle kunne være europæisk fremstillet (upubliceret foredrag i København, december 2006), og således mere i tråd med de andre efterligninger af islamiske guldmønter, som vi kender.

Det er dog kun detaljer i det yderst solide indtryk, værket giver. Hvis man endeligt skal komme med kritik, må det være illustrationerne. Det er forvirrende, at mønterne på planche 22 og 23 gengives med ophængningsmonteringer opad i stedet for at orientere dem efter møntbilledet. Når man ser på de øvrige udmærkede fotos, får man det indtryk, at alle mønterne er omtrent lige store. Indtrykket bliver tilsyneladende bekræftet af, at der nederst på plancherne står "Scala c. 1.5:1". Men det er forkert. Heldigvis angives mønternes diameter i kataloget, og den varierer fra 17,7 mm (nr. 64) til 27,7 mm (nr. 70). Hvis man vil have en indtryk af den reelle størrelsesforskel, kan man se på planche 71, der er et farvefoto af det samlede fund. Problemet er ikke blot den manglende præcision i sig selv. Det er også, at man kan få et forkert indtryk, hvis man under læsningen af Blackburns analyse ønsker at sammenligne to ophængsmonteringer, der kan være gengivet i helt forskelligt størrelsesforhold.

Et sidste hjertesuk: Det har været en del fremme i forskningen, at (dele af) Oslofjordområdet i 800-tallet kunne have været dansk (se for eksempel Dagfinn Skre og Frans-Arne Stylegar, *Kaupang, the Viking Town*, Oslo,

2004, s. 25-27). Således omtaler de Frankiske Rigsannaler nedkæmpningen af et oprør mod den danske konge i Vestfold i 813. Den nordnorske handelsmand Ottar fortæller derimod i kong Alfred af Englands tid (871-899), at Kaupang (sydligt i Vestfold) var norsk, mens Østfold stadigt skulle være dansk. I Hoenværket konstateres det, at vi ikke ved noget om det politiske tilhørsforhold for Eiker-regionen, hvor Hoen ligger, på skattens nedlæggelsestidspunkt i anden halvdel af 800-tallet, men at regionen senere i vikingetiden hørte til Vestfold (s. 25, 52). Dens kommunikationslinjer er også helt klart rettet mod Oslo-fjorden (s. 49-53). Det berøres imidlertid overhovedet ikke, om området muligvis på dette tidspunkt kunne være en del af Danmark, eller måske havde været det kort tid tidligere. Det er selvfølgelig svært at vide noget sikkert om, men det ville have været interessant at få vendt tanken.

Trods disse småindvendinger kan bogen varmt anbefales. Den indeholder meget mere end det har været muligt at berøre her. Hoen-skatten er udstillet på Universitetets Kulturhistoriske Museer i Oslo. Det kan anbefales at besøge museet – det er hele turen værd! Med denne bog i bagagen kan man nu få endnu mere ud af besøget.

Jens Christian Moesgaard

Signe Horn Fuglesang og David M. Wilson (udgivere), *The Hoen Hoard. A Viking gold treasure of the ninth century*, Oslo-Rom, 2006. 340 s og 72 plancher. Udgivet af Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, og Det norske Instituttet i Roma.

ISBN 82-8084-021-4

Pris: 795 NOK. Kan bestilles hos Kulturhistorisk museum, postboks 6762, St. Olavs plass, N-0130 Oslo, att. Jan. S. Jensen, e-mail: j.s.jensen@khm.vio.no, tlf. +47 22 85 19 52.

Bøger om galliske og merovingiske mønter

De to bøger, der her skal omtales, er skrevet af unge franske numismatikere. De handler om to markante perioder i Frankrigs historie. Den ene drejer sig om galliske mønter i Normandiet fra omkring 300 før Kristus til omkring år 0, den anden om merovingiske mønter i Bretagne fra omkring 575 til omkring 750 efter Kristus.

Den første bog er skrevet af Pierre-Marie Guihard, der er i gang med at udarbejde en ph.d.-afhandling om møntforholdene i den nedre del af Seine-dalen i gallisk tid. Gallerne var som bekendt de keltiske folkeslag, der beherskede det nuværende Frankrig og omliggende områder før romernes ankomst. Bogens titel lyder i oversættelse: ”Galliske mønter og møntomløb i det nuværende Normandiet”, med en diskret placeret undertitel ”Bayeux kommunebiblioteks samling”. Denne titel er imidlertid ikke helt dækkende for bogens reelle indhold. Hovedparten af bogen er det i undertitlen lovede katalog over biblioteket i Bayeux’ samling af keltiske mønter. Der er kun 78 mønter, men de fylder 100 sider (s. 23-124)! Det skyldes dels en ødsel layout med meget spilplads, men også at næsten alle mønterne er illustrerede både i naturlig størrelse og i fremragende forstørrelser, som muliggør nærstudier af mønternes ofte spændende og detaljerede billedverden. I indledningen (s. 5-8) redegøres der for samlingens historie samt for forfatterens fortjenstfulde detektivarbejde med at genfinde oplysninger om fundsteder for en del af mønterne ved hjælp af ældre publikationer og arkivalier.

Den i titlen antydede gennemgang af møntomløbet findes på siderne 9-22. Den handler dog ikke som ellers annonceret i titlen om situationen i hele Normandiet, men kun om ”Møntomløbet i den nedre Seinedals vestre periferi mellem 3. og 1. århundrede før Kristus” for nu at bruge ordlyden fra kapitlets overskrift. Det vil i praksis hovedsagligt sige det nuværende amt Calvados, hvor Bayeux

ligger, og som er det ene af Normandiets fem amter. Med dette forbehold opfylder kapitlet fuldt ud sin mission. Forfatteren gennemgår møntprægning, møntomløb under inddragelse af de nyeste møntfund og øvrige arkæologiske resultater, og sætter det hele ind i en historisk og samfundsmæssig sammenhæng.

I forordet roser en af gallisk numismatikers grand old men, Louis-Pol Delestrée, helt fortjent Pierre-Marie Guihard for at have gjort endnu en samling af galliske mønter tilgængelig for forskningen (s. 3-4). Men når han derefter kritiserer andre museer for ikke frit at fremlægge deres materiale, glemmer han, at personalesituationer på offentlige museer ofte er sådan, at man simpelt hen ikke har tid til at lave den slags nyttigt og relevant arbejde. Så Gud ske lov er der engang imellem en ph.d.-studerende, der fortjenstfuldt gør arbejdet...

Alt i alt et nyttigt og grundigt arbejde, der dog havde fortjent en mere præcis titel... Men bare de forstørrede billeder gør det til fornøjelse at blade i bogen både for eksperten og lægmanden.

Den anden bog er Benjamin Leroy's hovedfagsspecial. Den hedder i oversættelse ”De armorske merovingiske udmøntninger”, og denne gang dækker titlen fint indholdet. Armorique svarer mere eller mindre til det nuværende Bretagne i det vestlige Frankrig. Merovingerne var et dynasti af herskere i Frankeriget, der var et af de riger, der opstod ud af folkevandringerne. Deres første mønter, præget omkring 500-575, var efterligninger af de senromerske guldmønter. Kejserens navn blev bibeholdt på mønterne, da de nye herskere anerkendte kejserens formelle ret til udmøntningen. Omkring 575 skete der et skift. Kejserens navn forsvandt, og mønterne bar nu i langt de fleste tilfælde prægestedets navn på den ene side og møntmesterens navn på den anden. Møntenheden var fortsat 1/3-solidus'en i guld. Ca. 675 afløste sølv-denarer guldmønterne. Merovingerdømmet

sluttede i 754/755, da en ny konge fra det nye karolinger-dynasti, Pepin den Lille, lavede en møntreform, der blandt andet betød, at kongens navn herefter generelt optrådte på mønterne.

Udmøntningens hovedfaser ligger således nogenlunde klar, men findateringen af mønterne har hidtil været et stort problem. Det er netop Benjamin Leroy's fortjeneste at have påtaget sig opgaven med at forsøge at få orden i de møntserier, der er præget i Armorique. Ved at sammenholde tydelighed mellem forskellige møntsteder, rekonstruktion af møntmestrenes funktionsperioder og observation af metallets lødighed (der havde en faldende tendens over tid) med de få faste kronologiske holdepunkter, som skattefundene udgør, lykkes det ham at opbygge en overbevisende typologi og kronologi over møntrækkerne (s. 11-34). Armorique blev i den behandlede periode befolket af bretonerne, keltiske folk, der blev presset ud fra Storbritannien af angelsakserne. Benjamin Leroy påviser, hvorledes bretonernes fremrykning medførte en standning af udmøntningerne. Numismatikken kan således også bidrage med historisk viden.

Hvad angår beskrivelsen af møntomløbet, står værket dog svagere, idet analysen kun medtager mønter præget indenfor undersøgelsesområdet (s. 62-68). Hvis man skal have et fyldestgørende billede af møntomløbet, skal man også medtage samtidige mønter præget udenfor undersøgelsesområdet, men fundet indenfor dette. Den nylige publikation af fund af merovingiske mønter i Frankrig (J. Lafaurie & J. Pilet-Lemière, *Monnaies du Haut Moyen-Age découvertes en France*, Paris 2003) ville have gjort dette arbejde forholdsvis enkelt.

I forordet annoncerer Patrick Périn, formand for den franske forening for merovingisk arkæologi (A.F.A.M.), at Benjamin Leroy planlægger en doktorafhandling om andre merovingiske møntserier efter de samme retningslinjer, som han har brugt i denne bog (s. 4). Det vil være et kæmpeskridt fremad, hvis vi kunne få en mere præcis og velunderbygget

Fig. 1. Keltisk bronzemønt fra Evreux-området.
Efter H. de la Tour.

Fig. 2. Merovingisk 1/3 solidus i guld fra Rennes.
Efter A. de Belfort.

kronologi for merovingermønterne. Det vil naturligvis være nyttigt for numismatikeren, men også for arkæologen, der benytter mønter som dateringsmiddel, og for historikeren, der hermed vil få ny indsigt i det merovingiske samfunds opbygning. Så vi kan kun ønske Benjamin Leroy held og lykke fremover.

Jens Christian Moesgaard

Pierre-Marie Guihard, *Monnaies gauloises et circulation monétaire dans l'actuelle Normandie. Collection de la médiathèque municipale de Bayeux (Calvados)*, Caen 2008. 132 s, rigt illustreret. ISBN 978-2-902685-45-5. Pris: 25€+ forsendelse. Kan bestilles hos Publications du CRAHM, Université de Caen, Esplanade de la Paix, F-14032 Caen Cedex. E-mail crahm.publications@unicaen.fr. Hjemmeside <http://www.unicaen.fr/crahm/publications>.

Benjamin Leroy, *Les monnayages mérovingiens armoricains* (Bulletin de liaison de l'Association française d'Archéologie mérovingienne, hors-série no 3), Saint-Germain-en-Laye 2008. 126 sider, illustreret. ISSN 1957-4908. Pris: 25€+ forsendelse. Kan bestilles hos A.F.A.M., Musée d'Archéologie nationale, Château, Place Charles de Gaulle, F-78105 Saint-Germain-en-Laye Cedex.

Numismatisk tidskrift på internet

www.numismatiskaforskningsgruppen.su.se/myntstudier

DANSK NUMISMATISK FORENING

Mødelokalet

Bemærk møderne er fra efteråret 2008 flyttet til **Bethesda, Rømersgade 17 – Israels Plads**, København K. Billedsalen.

2008

Medlemsmøder

Onsdag 24. september, kl. 18.15

Onsdag 8. oktober, kl. 18.15

Lørdag 1. november, kl. 18.15,
generalforsamling

Søndag 16. november, kl. 10.15,
auktion

Onsdag 26. november, kl. 18.15

Onsdag 10. december, kl. 18.15

Foredrag

Onsdag 19. november, kl. 19.00, **Anders Harck**: *Møntstedet i Glückstadt.*

NB

Eftersyn på Sdr. Boulevard 65, til auktion 425 (24. september) flyttes til mandag 15. september og til auktion 427 (1. november) flyttes til mandag 27. oktober, begge dage kl. 19.00 – 21.00.

Øvrige aktiviteter findes på foreningens hjemmeside <http://www.numismatik.dk>

NORSK NUMISMATISK FORENING

Norsk Numismatisk Forening

Fra og med august 2008 vil alle medlemsmøder avholdes på Grand Hotel, Karl Johansgate 31, møterom Gerhardsen. Husk at møtene i høst vil bli holdt på tirsdag.

Tirsdag 26. august

Vidar Kristensen: Et etterolymrisk møte med de ekte olympiske gudene.

Tirsdag 30. september

Finn Erhard Johannessen: Den bysantinske

keiser Justinian II og de første myntene med Kristusportrett.

Tirsdag 28. oktober

Foredrag i regi av Jan H. Nordbøs fond.

Tirsdag 25. november

Stein A. Evensen: Mynter og andre minner fra kongedømmet Nabataea.

Tirsdag 16. desember

Julemøte.

SKÅNES NUMISMATISKA FÖRENING

Mötesdagar, hösten 2008
25 september, 30 oktober, 27 november
Mötena äger rum på IOGT:s Ordenslokal,
Kungsgatan 16A, Malmö, kl 19:00 med vis-
ning av mynten från 18:15.

Klubblokalen med bibliotek, Kungsgatan
38A, Malmö, är öppen de två tisdagskvällar
som infaller före mötet mellan kl 18-20, där
även auktionsmynten visas.

SUOMEN NUMISMAATTINEN YHDISTYS NUMISMATISKA FÖRENINGEN I FINLAND

Numismatiska Föreningen i Finland
Föreningens klubblokal: Mechelininkatu 15
B 47, FIN-00100 Helsingfors.
Tel. 358-9-66 22 81, tisdagar kl. 9-13 och
torsdagar kl. 13-17.
Fax 358-9-6228 0204.

Samtidigt gäller dessa tider för auktionsför-
rättare Hannu Männistö.
Hemsida: <http://www.snynumis.fi>
Formand: Aimo Linkosalmi
e-mail: sny@snynumis.fi

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

Föreningslokalerna är öppna för medlemmar
– gärna med sällskap.
SNFs kansli, Banérgatan 17 nb, SE-115-22
Stockholm. Tel. 46-(0)8-667 5598; fax 667
0771. Buss nr. 4, 44; T-bana Karlaplan.

Kansli: Besökstid 10.30-13.00 onsdag och
torsdag.

Stängt: Midsommar - 1 september; jul- och
nyårshelgerna.

Internet hemsida:

<http://www.numismatik.se>

E-mail: info@numismatik.se

Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad
udgives siden 1936 af Nordisk Numismatisk Union.
Udkommer i 2008 med fire numre, februar, maj, august,
og november.

Ikke medlemmer kan tegne abonnement ved henven-
delse til redaktionen for 120 DKK, plus moms. I år 2008
porto i Danmark 40 DKK., Norden og Europa 70 DKK.,
andre verdensdele 100 DKK.

Redaktionen:

Hovedredaktør: museumsinspektør

Jens Christian Moesgaard.

Adresse: Den kgl. Mønt- og Medaillesamling,
Nationalmuseet, DK-1220 København K.

Tlf.: 33 47 31 44.

E-mail: jens.christian.moesgaard@natmus.dk

Ansvarlig over for presseloven: Formanden for Dansk
Numismatisk Forening, økonomikonsulent Preben
Nielsen.

Lokalredaktioner:

Møntkabinetterne i de fem lande.

Annonceredaktion: Preben Nielsen

Galionsvej 12, 2 th.

1437 København K

Tlf. (dag) 20 20 78 16.

Eftertryk af artikler m.v. kun med forfatterens tilla-
delse og kun med angivelse af kilden.

Afleveret fra trykkeriet 8/8 2008

Frederiksberg Bogtrykkeri A/S.

Mønter søges

Netop nu søger vi udsøgte mønter, medailler og pengesedler til vores 60 års jubilæumsauktion.

Sidste frist for indlevering er den 15. september.

Kontakt venligst Michael Fornitz på telefon 8818 1201 eller m.fornitz@bruun-rasmussen.dk

*Christian III.
Joachimsdaler 1537 slået
af Reynold Junge i København.
Solgt den 17. juni 2008 for kr. 95.000*

BRUUN RASMUSSEN

MØNTAUKTIONER

København K
8818 1111

København Ø
8818 1111

Vejle
7943 6911

Fyn
2142 2205

Århus
7020 6911

Ålborg
9812 0212

POST**PP** DANMARK

Returneres ved varig adresseændring

AURUM AUKTIONER AB

Myntauktioner i centrala Stockholm!

Låg provision - Alla objekt beskrivs utförligt
både i tryckt katalog och Internetkatalog*Vi söker alltid bättre mynt, sedlar, medaljer,
polletter och litteratur!*Tel. 08-660 20 70, vard. 9-13 Mail: info@aurumauktioner.sewww.aurumauktioner.se

OSLO

MYNTHANDEL

International association
of professional numismatics**Inkognitogaten 33 A 0256 Oslo, Norge**

Postboks 2745 Solli N-0204 Oslo, Norway

telefon: +47 23 10 00 00

Fax: +47 23 10 00 25

MYNTER • SEDLER • MEDALJER KJØP • AUKSJON MYNTER • SEDLER • MEDALJER

MODERNE RARITETER SÆLGES

25 øre 2008 proof**Specialudg. af den sidste 25 øre****Oplag kun 4000 stk****125,- kr.****20 kr. 2008 Selandia proof****Inkl. original æske****Oplag kun 1500 stk.****400,- kr.****BEMÆRK - MEGET BEGRÆNSET ANTAL PÅ LAGER****PILEGAARD MØNTER & BØGER. ALGADE 65, 9000 AALBORG**Tlf. +45 98 139 000 pi@stofanet.dk www.antikvar.dk/pilegaard